

ΓΙΩΡΓΟΥ ΘΩΜΑ

ΓΥΡΩ ΑΠ' ΤΟ ΘΡΥΛΟ
ΤΗΣ ΓΡΙΑΣ ΠΡΟΔΟΤΡΙΑΣ

—Θεσσαλικές, νησιώτικες και μικρασιατικές παραδόσεις—

ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΟΝ Δ' ΤΟΜΟ ΤΟΥ
«ΑΡΧΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ»

ΒΟΛΟΣ 1976

ΓΥΡΩ ΑΠ' ΤΟ ΘΡΥΛΟ ΤΗΣ ΓΡΙΑΣ ΠΡΟΔΟΤΡΙΑΣ
—Θεσσαλικές, νησιώτικες και μικρασιατικές παραδόσεις—

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΑΝΟΛΟΚΛΗΡΩΤΗ στην ελληνική λαογραφική βιβλιογραφία παραμένει ως σήμερα ή σειρά των παραδόσεων γύρω από τον προδοτικό ρόλο, που έπαιξαν διάφορες γριές σε κάστρα κυρίως της ελληνικής γης. Οί παραδόσεις αυτές, που είναι πάρα πολλές, όχι μόνο δεν αξιοποιήθηκαν, αλλά ούτε καν καταγράφηκαν. Κι όμως πολλές διατηρούν ακόμα ως τις μέρες μας το κύρος της διάρκειας σ' όρισμένα χωριά, άλλοτε—σπανιότερα βέβαια τουτο—μέ μια κυριαρχία που ξαφνιάζει κι άλλοτε σαν αναιμική ανάμνηση που σβήνει σιγά σιγά. Μπολιασμένες κι αυτές στον κορμό του λαϊκού μας πολιτισμού, ξεφτίζουν μέρα με την ημέρα, παύοντας πιά να συγκινούν το λαϊκό αίσθημα και, πολύ περισσότερο, να πλουτίζουν τον παραμυθένιο κόσμο των παιδιών.

Από τον κύκλο των ελληνικών αυτών παραδόσεων, γνωστές είναι σήμερα μερικές που συναντούμε στα νησιά Κύπρο, Νάξο, Κέα, Άμοργό, Χίο και Κύθηρα, το Θρασίμι της Καρδίτσας, την Ήπειρο, την ανατολική Θράκη και την ανατολική Ρωμυλία¹. Οί άλλες, που υπάρχουν σε διάφορες περιοχές, περιμένουν ακόμα το συλλέχτη.

Άποκλειστική συλλογή παραδόσεων γύρω απ' τή γριά προδότρια—σκέτη ή με παράλληλη προσπάθεια έρμηνείας και θεμελίωσης των σχετικών στοιχείων—δεν υπάρχει, απ' ό,τι έχω υπόψη, στην Ελλάδα. Σε μια μελέτη του όμως ό Κ.Α. Ρωμαϊός² πραγματεύεται όχι τον προδοτικό ρόλο της γριάς στις παραδόσεις, αλλά τή σχέση της με το πνεύμα του καλού και του κακού στις παραμυθιακές διηγήσεις, καθώς και τή θέση της στην πί-

1. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, 'Η γριά ως προδότις εις δημόδεις νεοελληνικάς παραδόσεις, 'Επετηρίς του Λαογραφικού 'Αρχείου, τόμ. ΙΖ', έν'Αθήναις 1965, σελ. 3-7.

2. 'Ελληνικά, Προσφορά εις Στίλπανα Κυριακίδην, 'Η γριά μυθική μορφή άρχαία, Θεσσαλονίκη 1963, σελ. 561 κ.έξ.

στη τῶν ἀρχαίων. Ὁ Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης³ προέβη ἐπίσης σὲ δειγματοληπτικὴ παρουσίαση λιγιστῶν παραδόσεων, πού ἀναφέρονται στὴ μεσολάβηση κάποιας γριᾶς γιὰ τὴν ἐκπόρθηση φρουρίων, ἀλλὰ μὲ σπουδαία βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση. Βιβλιογραφία ἐξἄλλου θὰ δώσει ὁ ἴδιος, ἰδιαίτερα τὶς βασικὲς παραπομπὲς τῶν Bolte polinka καὶ Stith Thompson στὸ Διεθνή Πίνακα Μυθικῶν Μοτίβων, πού παρουσιάζει τὴ γριὰ στοὺς διάφορους ρόλους τῆς. Γιὰ τὸ ρόλο τῆς προδότριας (treacherous old woman) δίνει τὸν ἀριθμὸ Κ. 2293⁴. Σκόρπιες καὶ μεμονωμένες ἐπίσης πληροφορίες γιὰ τὸ ρόλο τοῦτο τῆς γριᾶς θὰ βροῦμε σὲ κάποια βιβλία καὶ περιοδικά⁵.

Οἱ παραδόσεις πού ἀκολουθοῦν εἶναι καρπὸς τῆς ἔρευνάς μου στὸ Βόλο καὶ σὲ χωριὰ τῆς Θεσσαλίας. Ὡστόσο δὲν ἀναφέρονται ὅλες στὸ Θεσσαλικὸ διαμέρισμα. Οἱ περισσότερες ἀφοροῦν νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τὸ χῶρο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὶς μεταφέρω κι αὐτὲς ἐδῶ α) ἐπειδὴ εἶναι ἄγνωστες στὴ λαογραφικὴ βιβλιογραφία, β) ἐπειδὴ διατηροῦν κοινὰ σημεῖα μὲ τὶς Θεσσαλικὲς καὶ γ) ἐπειδὴ μοῦ δόθηκαν ἀπὸ μόνιμους Θεσσαλοὺς κατοίκους. Ἄπλοι ἄνθρωποι, πού παρθεῖω κάθε φορὰ τὰ ὄνοματά τους, μοῦ ἐμπιστευτήκαν τὴ μνήμη τους ἀπὸ τὰ περασμένα καὶ πλούτισαν τούτη τὴ συλλογὴ μὲ στοιχεῖα πού πῆραν ἀπ' τοὺς προγόνους τους. Δυστυχῶς ὅμως δὲ δίνονται κατὰ λέξη ὅλες. Ὅπου ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα τοῦ λαϊκοῦ λόγου, φρόντισα νὰ τὸν διατηρήσω· ὅπου ὅμως ὁ λόγος δὲν εἶχε καμιὰ γνησιότητα, τοὺς μύθους ἔγραψα κατὰ περιεχόμενο. Ἐτσι τοὺς μεταφέρω καὶ δῶ. Στὸ τέλος προβαίνω καὶ σὲ μιὰ προσπάθεια ἑρμηνείας τους.

Α' Θεσσαλικὲς παραδόσεις

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ ἀρχίσω μὲ τὸ θρύλο, πού ἐξῆσα καὶ πίστεψα στὰ παιδικὰ μου χρόνια:

1. ΠΡΟΜΙΡΙ—νοτίου Πηλίου

Παιδὶ ἀκόμα στὸ Προμίρι, μὲ ξάφνιαζε τὸ ὄνομα μιᾶς ἐρημικῆς πηγῆς: «Τ'ς Γριᾶς ἢ βρύσ'». Ἐνα νερό, τὸ μοναδικὸ πού τρέχει ὡς σήμερα μὲς ἀπὸ πέτρινο χτίσμα βρύσης, στὴν ἐρημικὴ περιοχὴ τῆς ἀρχαίας παραθαλάσσιας

3. Ἡ γριᾶ ὡς προδότις....., ὄπ.π., σελ. 4-7.

4. Ἀπὸ ἐπιστολή, πού εἶχε τὴν εὐγένεια νὰ μοῦ στείλει ὁ καθηγητὴς τῆς Λαογραφίας Δημ. Σ. Λουκάτος, Π. Φάληρο 29 Νοεμβρίου 1972.

5. 1) Ν.Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α' (1904), σελ. 901, 2) Μαθητικὴ Ἑστία, ἔτ. Δ' (1953), ἀριθ. 10, σελ. 39 καὶ ἔτ. Ε' (1955), ἀριθ. 15, σελ. 158. 3) Γ.Κ. Σπυριδάκης, Ἐκθέσεις λαογραφικῶν ἀποστολῶν κατὰ τὰ ἔτη 1960-1961, Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ἐν Ἀθήναις 1962, σελ. 257, 4) τοῦ ἴδιου, Τὸ δημῶδες ἄσμα «Τοῦ Κῆστρου τῆς Ὠριᾶς», Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, τόμ. ΙΓ-ΙΔ', ἐν Ἀθήναις 1962, σελ. 3-32, κ.ά.

πολιτείας στη «Σηπιάδα ἄκρα»⁶, δέκα χιλιόμετρα στὰ ΝΑ τοῦ χωριοῦ. Χτίσμα καί νερό ἔπαιρνε στὰ μάτια μου μιὰ μυθολογική διάσταση, καθὼς ὁ θρύλος κυκλοφοροῦσε ὀλοζώντανος στὸ Προμίρι. Ἐς τὸν ἀκούσαμε ἀπὸ τὴν αἰωνόβια Προμιριώτισσα Εὐθυμία Φιλικούτσου, ὅπως μοῦ τὸν εἶπε στὰ 1975:

Τῆς «Γριάς ἢ βρύση», κοντὰ στὴ «Θεοτόκου» τοῦ Προμιριοῦ
(Φωτ. Δ. Λέτσιου)

6. Ἄγνωστο ποιά εἶταν ἡ πολιτεία, ποῦ σήμερα ἔχει μεταβληθεῖ σὲ ἐρειπιῶνα. Οἱ προμιριώτικες παραδόσεις μιλοῦν γιὰ τὴ Σηπιάδα. Καμιὰ πάντως ἀνασκαφικὴ ἐρευνα δὲν ἔγινε ὡς τώρα ἐκεῖ, γιὰ νὰ ἀποφανθεῖ κανεὶς μὲ βεβαιότητα. Σήμερα, ὅπως καὶ παλιότερα, ἡ περιοχὴ λέγεται «Θεοτόκου», ἀπὸ τὸ ἐκεῖ ξωκλήσι τῆς Παναγίας, ἓνα χτίσμα τοῦ 1807.

«Ἦρθι ἢ οὐχτροός, οἱ πειραταὶ αὐτὴν' εἴτανι, ἀπ' τ' θάλασσα. Ἡ γριὰ πάει στη βροῦσ' κὶ γιόμ'ζι. Τ'ς λένι: Μανιά, θὰ μᾶς πεῖς ποῦθι πατεῖ τοῦ κάστρου νὰ σ' χαρίσομι τ' ζουή, μαθὲ (δηλ. διαφορητικά) νὰ σὲ σφάξομι, λέει. —Νὰ ἀπ' αὐτοῦ, λέει.

Τ'ς εἶπι, κὶ πῆγανι ἀπ' πὰν' ψ'λὰ κὶ γύρ'σανι σιακάτ' τοῦ κατήφορου κὶ πῆγανι κὶ μπήγανι μέσου στοῦ κάστρου⁷ κὶ τᾶκαναν οἶλα γυαλιὰ-καρφιὰ ἔσφαξαν, ἔπιασαν κόσμον, κὶ τί δὲν ἔκαναν.⁸ Ἄποῦ κεῖ κατέφγανι τοῦ κατήφορου κὶ μπουκάρ'σανι τοὺν ἀνήφορο, κὶ πιάσκαν (δηλ. πιάστηκαν σὲ μάχη) στὰ «Παλιάλωνα»⁹ τὸ στρατέματ' ἀπ' τοὺν οὐχτροὸ κὶ ἀπ' αὐτὴν' ἀπ' φύλαγανι ἀποὺ μακριὰ τοῦ κάστρου κὶ τοῦ μ'σὸ τοῦ αἶμα ἔκαμι κατ' «Λίρη»¹⁰, κὶ τοῦ μ'σὸ ἔκανι κατ' «Θιοτόκ'» (Θεοτόκος). Τοῦ αἶμα τοῦ μ'σὸ σιαδῶ, τοῦ μ'σὸ σιακεῖ. Κεῖ σφάγγανι στὰ «Παλιάλωνα». Κὶ τ' γριὰ ἔσπιρα, λέει, κεῖ τ'ν ἔσφαξαν, στη βροῦσ' κεῖ βέβια τ'ν ἔσφαξαν ἀπάν' στοῦ κάναλου, δὲ τοῦ λέει ὡς τὰ τώρα «Τ'ς Γριῦς ἢ βροῦσ'»;». Αὐτοῦ εἴτανι, φαίνιτι, κὶ κάθονταν ἢ γριὰ ἀποὺ πέρα, ἰκεῖ εἴτανι, λέει, καλύβια. ποιὸς ξέρ' τὶ γᾶτανι ἄλλον».

Σύμφωνα μὲ τὴν πληροφοριοδότηριά μου, ὅσοι ἔπεσαν στὸν ἀγῶνα ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, θάφτηκαν στὸν ἴδιο τόπο. Ἀργότερα, κὶ ὡς τοὺς τελευταίους χρόνους, κάποιοι Προμιριῶτες σκάβοντας ἢ ὀργώνοντας τὰ κτήματά τους στὰ «Παλιάλωνα», βρῆκαν μνήματα, μὲ κόκκαλα ὑπερφυσικῶν διαστάσεων¹¹ καὶ μαχαίρια. Εἴταν ἀπ' τοὺς μαχητὲς ποὺ σκοτώθηκαν στη μάχη.¹²

7. Ἀπὸ τὸ κάστρο τοῦτο ἔχει μείνει τώρα ἓνα θεμέλιο 5-6 μέτρων στὸ βόρειο τμήμα του. Τὸ πλάτος του (2,45 μ.), ἀλλὰ καὶ οἱ παραδόσεις στὸ Προμίρι, φανερώνουν τὴν προχριστιανικὴ κατασκευὴ του.

8. Ὅλες οἱ παραδόσεις στὸ Προμίρι ἐπιμένουν στὴν πτώση τοῦ κάστρου, πράγμα ποὺ ὀπωσδήποτε ἀνταποκρίνεται στὴν ἀλήθεια. Ὑπολογίζω, πὼς ἐγινε αὐτὴ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 15ου αἰῶνα, τὴν ἴδια ἐποχὴ ποὺ ἐγκαταλείφθηκε ἡ παλιὰ πόλη τῆς Σκιῦθου καὶ μεταφέρθηκε στὸ κάστρο, ποὺ τραγουδᾷ ὁ Παπαδιαμάντης, ἐξαιτίας τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν. Εἴταν τότε ἐποχὴ ποὺ οἱ Σαρακηνοὶ εἶχαν πιάσει τὴ Σκόπελο καὶ λήστευαν τὸν κόσμον.

Ἄφοῦ καταπατήθηκε τὸ κάστρο τῆς Σηπιάδας ἄκρας, ἀναγκάστηκαν οἱ κάτοικοι νὰ τὸ παρατήσουν. Ἀνηφόρισαν δυὸ περίπου χιλιόμετρα πρὸς τὰ ΒΔ, ὅπου ἄπλώνεται σήμερα ὁ ἐξοχικὸς οἰκισμὸς τοῦ Προμιριοῦ «Λίρη» καὶ χτίσανε σπιτία καὶ ἐκκλησία. Μὰ κὶ ἐδῶ τοὺς φτάνανε οἱ πειρατὲς. Θέλοντας καὶ μὴ στὸ τέλος, ἀναγκάστηκαν νὰ φύγουν καὶ νὰ κατασταλάξουν σὲ μεσόγεια θέση, ὅπου κὶ ἔχτισαν τὸ Προμίρι.

9. Ἐξοχικὴ τοποθεσία μὲ 4-5 καλύβια, ἓνα χιλιόμετρο στὰ ΒΔ τῆς βρύσης.

10. Λίρη, βλ. ὑποσ. 8.

11. Εἶναι ὁ μῦθος τῶν ἀντρειωμένων, ποὺ δίνει μέγεθος στὰ κόκκαλα τῶν θνητῶν. Ἕνα λαογραφικὸ φαινόμενο ποὺ συναντοῦμε καὶ σ' ἄλλους τόπους τῆς Ἑλλάδας.

12. Δημοσιεύοντας μιὰ μικρὴ ἐργασία ἢ Χρῦσα Κουκουζέλη (Τὸ Προμίρι καὶ ἡ ἱστορία του, ἐφημ. «Ταχυδρόμος» Βόλου, 31.5.1972 καὶ 1.6.1972) βάζει-λαθεμένα-τοὺς Τούρκους στὴ θέση τῶν πειρατῶν νὰ σκοτώνουν τὴ γριὰ ποὺ πρόδωσε. Ἐπειδὴ στὰ ση-

Σ' αυτό το λόφο υψωνόταν τὸ προχριστιανικὸ κάστρο. Κάτω ἀπλωνόταν ἡ πολιτεία.
(Φωτ. Δ. Λέτσιου)

2. ΑΝΩ ΛΕΧΩΝΙΑ-δυτικοῦ Πηλίου

“Όταν ἦρθαν οἱ Τοῦρκοι νὰ πάρουν τὸ Πήλιο, πάτησαν καὶ τὰ Λεχώνια, μὰ δὲ βρῆκαν τὸν κόσμον στὸ χωριό. Ἕλληνες καὶ Βενετσάνοι, πού εἶχαν ἀπὸ χρόνια ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ, διπλαμπαρώθηκαν στὸ βενετσάνικο κάστρο,¹³ πού υψωνόταν δυὸ περίπου χιλιόμετρα ἔξω ἀπ’ τὰ Ἄνω Λεχώ-

---

μειώματα ὑπῆρχαν κι ἄλλες ἀναλήθειες, ἀπάντησα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ θέματος στὴν ἐφημερίδα τοῦ Βόλου «Ἡ Θεσσαλία» (Τὰ ἱστορικά τοῦ Προμηριοῦ, 25.6.1972).

13. Σήμερα λέγεται «Παλιόκαστρο» καὶ σώζονται ἀρκετὰ τμήματά του μὲ φθορὲς ὅμως.

"Ό,τι απόμεινε από την είσοδο του κάστρου στα Πάνω Λεχώνια

(Φωτ. Δ. Λέτσιου)

νια πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ βουνοῦ. Οἱ Τοῦρκοι πῆγαν κι ἔξωσαν τὸ κάστρο νὰ τὸ πάρουν, ἀλλὰ τίποτα δὲν κατάφεραν, παρόλες τὶς ἐφόδους τους· οἱ πολιορκημένοι κρατοῦσαν γερά.

Ἐνῶ συνεχιζόταν ἡ πολιορκία, μιὰ γριὰ ἀπὸ τὸ κάστρο βγήκε ἔξω κι ἀποκάλυψε στοὺς ἐχθροὺς τὸ ὑπόγειο αὐλάκι μὲ τὸ νερό, ποὺ περνοῦσε μέσα καὶ τὸ πότιζε. Οἱ Τοῦρκοι ἔτρεξαν κατακεῖ κι ἔκοψαν τὸ νερό. Ἀπὸ τὴ δίψα τους καὶ οἱ Βενετσάνοι μὲ τοὺς ντόπιους ἀναγκάστηκαν νὰ παραδοθοῦν.¹⁴

3. ΖΑΓΟΡΑ-ἀνατολικοῦ Πηλίου

1ος Θρύλος

«Προτοῦ νὰ γίν᾽ ἡ Ζαγορά, τὸν χωριὸ εἶτανι στοῦ «Παλιόκαστρου»¹⁵ καναδὸ χιλιόμετρα παραπὰν᾽ ἀπ᾽ τ᾽ θάλασσα. Εἶτανι κεῖ γόρου-γόρου στοῦ ὄψουμα, ποὺ εἶναι ἀκόμα παλιὰ ντουβάρια, θιμέλια κι μάρμαρα στὴ γῆ. Μιὰ μέρα βγήκανι πειραταὶ ἀπ᾽ τ᾽ θάλασσα κι᾽ πῆγαν νὰ τοῦ πατήσουν. Οἱ ἀπὸν μέσα ὅμως πουλέμ᾽σανι κι δὲ τὸς ἄφ᾽κανι νὰ μποῦνι μέσα. Τότε βρέθ᾽κι μιὰ γριὰ κι μαρτύρ᾽σι τ᾽ κρυφῆ τ᾽ πόρτα, κι οἱ κλέφτες μπῆκαν μέσα κι τὸν πάτ᾽σανι. Τοῦ τί γίν᾽ κι δὲ λέεται. Ἐκοψαν κόσμον, ἔκαψαν, γίν᾽ κι κακὸ μιγάλου. Μπόρ᾽σανι ὅμως καμπόσοι κι γλίτουσαν κι ἀνέβ᾽κανι πρὸς τὰ πὰν᾽ κι ἔφκειασαν τ᾽ Ζαγορά»¹⁶.

14. Πρῶτος μοῦ φανέρωσε τὸ θρύλο στὰ 1972, ὁ Νικόλας Καλικάντζαρς, 70 χρονῶ τότε, ἀπ᾽ τὰ Ἄνω Λεχώνια. Πιὸ ὕστερα μοῦ τὸν ἐπιβεβαίωσαν καὶ δυὸ-τρεῖς ἄλλοι Ἄνωλεχωνίτες, ποὺ τὸν πῆραν ἀπ᾽ τοὺς παπούδες τους. Τὸ θρύλο ὑπογραμμίζει κι ὁ Γιάννης Κορδάτος (Ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Βόλου καὶ Ἁγιάς, Ἀθήνα (1960) σελ. 181, ὑποσ.2) ἔτσι: «.....μιὰ γριὰ ποὺ τὴν ἐδιώξαν οἱ Βενετσάνοι, πῆγε στοὺς Τούρκους καὶ τοὺς δασκάλεψε ἀπὸ ποῦ νὰ χτυπήσουν τοὺς Βενετσάνους».

Ἡ πολιορκία καὶ ἡ πτώση τοῦ κάστρου ἔχουν ἱστορικὴ βάση κι ἔλαβαν χώρα στὰ 1423, ὅταν ὁ Τουραχάν μπέης κατέκτησε τὴ Θεσσαλία.

15. Φαίνεται πὼς εἶταν ἡ ἀκρόπολις πολιτείας. Ποιᾶς ὅμως; Κανεὶς ὡς σήμερα δὲ μᾶς τὸ λέει μὲ ἀποδείξεις. Μόνον ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα θὰ δώσει κάποτε τὴν ἀπάντησι.

16. Τὴν παράδοση ἄκουσα γιὰ πρώτη φορὰ στὰ 1964 κι ἀργότερα στὰ 1974 ἀπ᾽ τὸ Ζαγοριανὸ Ἄποστόλη Μωρὸ (γεννήθηκε στὰ 1882). Ὅπως μοῦ ἔλεγε τὴν πῆρε, κι αὐτὴ καὶ τὴν ἄλλη πιὸ κάτω, στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας. Κανεὶς ἄλλος δὲν τὴν ξέρει, γιατί ἔχει σβήσει ἀπὸ χρόνια.

Εἶναι γενικὰ παραδεχτὸ στὴ Ζαγορά, ὅτι τὸ χωριὸ εἶταν ἀρχικὰ στὸ σημερινὸ Παλιόκαστρο, ἀλλὰ οἱ κάτοικοι ἐπειδὴ δὲν ἄντεχαν ἄλλο ἀπ᾽ τίς καταδρομὲς τῶν πειρατῶν, ἀναγκάστηκαν νὰ ἀνεβοῦν ψηλότερα, ὅπως συνέβη καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Προμυριοῦ, δημιουργώντας ἔτσι τὸν πρῶτο πυρῆνα τῆς Ζαγορᾶς. Ὑποψιάζομαι πὼς αὐτὸ ἐγίνε τὴν ἴδια πάνω-κάτω ἐποχῆ-πρῶτα δεκάχρονα τοῦ 15ου αἰῶνα, πρὶν πάντως ἀπὸ τὸ 1453—ὅταν οἱ Σαρακηνοὶ πειρατὲς εἶχαν κοντινὸ ὄρμητήριο τὴ Σκόπελο.

2ος Θρύλος

«Ἄλλ' ἄλι ἰστουρία ἔλιγι ὅτι αὐτὰ ἔγιναν ὄχι στοὺ «Παλιόκαστρον», ἀλλὰ στοὺ χουριὸ τῆς Κυρα-Καλῆς¹⁷, ἦταν στοὺ Γκαλονκιρινὸ (Καλοκαιρινὸ) ἀναμεταξὺ Ζαγοροῦς κὶ Πουριοῦ. Βγίκανι πάλι, λέει, πειραταὶ χαμπλά στ' θάλασσα γιὰ νὰ ληστεύουν τὸν χουριό, ἀλλὰ δὲν ἤξιραν ἀπὸ ποῦ νὰ πᾶνε· εἶταν ρ' μάγκια πουλλά, βλέπ'ς τότε, ὄχ' ὄπους εἶνι τώρα. Βρέθ'κι τότε μιὰ γριὰ ἀπ' τοῦ τόπου κὶ πῆρε τοὺς κλέφτις κὶ τοὺς ἀνέβασι ψ' λὰ στοὺ πουριανὸ «Σταυροῦ» κὶ ἀπουκεῖ τοὺς κατέβασι στοὺ χουριὸ ἀπὸν κρυφὸ μοννοπάτ'. Γ'ν'κι κὶ δῶ μιγάλους χαλασμός. Ἀπὸν τότε, λέγανι, τὸν χουριὸ πῆρι τοῦ κατήφορου (ἄρχισε νὰ παρακμάζει) κὶ ρήμαξι»¹⁸.

4. ΚΕΡΑΜΙΔΙ-βορείου Πηλίου

1ος Θρύλος

Σὲ παραλιακὴ τοποθεσία κάτω ἀπὸ τὸ Κεραμίδι εἶταν, ὅπως εἶναι ἱστορικὰ μαρτυρημένο, ἡ προχριστιανικὴ πόλη Κασθαναία (*Καστανιά στη γλώσσα τῶν Κεραμιδιωτῶν*) μὲ κάστρο ποῦ φαίνεται, ὅτι στοὺν καιρὸ τῆς φραγκοκρατίας ἀνακαινίστηκε, γιὰ νὰ γκρεμιστεῖ ἀργότερα καὶ νὰ ἀπομείνουν σήμερα λιγοστὰ χαλάσματα.

Ἐδῶ βγῆκαν πειρατὲς νὰ ληστεύουν τὸ κάστρο: Προσπάθησαν, δὲν τὸ μπόρεσαν. Τοὺς βοήθησε ὁμως μιὰ γριὰ νὰ βροῦν τὸ αὐλάκι τοῦ νεροῦ, ποῦ πήγαινε μέσα καὶ νὰ τὸ χαλάσουν. Οἱ κλεισμένοι παραδόθηκαν¹⁹.

2ος Θρύλος

«Στὸν Ἄι-Γιάννη κάτου στοὺν γιολὸ εἶταν ἡ ἀρχαία πολιτεία Καστανιά (*Κασθαναία*). Εἶλι τ'ς ἀνθρῶπ' θαλασσινοὶ κὶ δὲν ἤξιραν τι γίνονταν στοὺν ὄξου κόσμον. Ὅταν οὐ Ξέρξης κατέβαινε μὲ τοῦ στόλου τ' κὶ πιρνοῦσι ἀπ' τ' Καστανιά²⁰, αὐτῆν τ'ς πέρασανι τ'ς Πέρσις γιὰ κουρσάρ' κὶ ἀρχί'σαν νὰ τρέχ'νι

17. Δὲν ἔχει ξεκαθαριστεῖ ἀκόμα ἂν εἶταν χωριὸ ἢ συνοικισμὸς ἢ ἀπλὸ τσιφλίκι. (Βλ. σχετικὰ α) Γιάνη Κορδάτου, ὅπ.π., σελ. 347 καὶ β) Ἀποστόλου Γ. Κωνσταντινίδου, Τὰ ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει παλαιὰ καὶ σύγχρονα χριστιανικὰ μνημεῖα, Ἀλεξάνδρεια Η.Α.Δ. Σεπτέμβριος 1960, σελ. 213-214 ὑποσ.).

18. Κι αὐτὴ ἡ παράδοση μοῦ δόθηκε, ὅπως κι ἡ παραπάνω, ἀπὸ τὸν Ἀποστόλη Μωρό.

19. Τὸ θρύλο ἄκουσα στὰ 1974 στὸ Κεραμίδι ἀπὸ συντροφιά τριῶν Κεραμιδιωτῶν, ποῦ δὲν κράτησα ὁμως τὰ ὀνόματά τους. Στὰ 1975 μοῦ τὸν ἐπιβεβαίωσε ἡ Κεραμιδιώτισσα Μαρία Τσαγκούλη, ποῦ μένει στὸ Βόλο.

20. Πράγματι ὁ Ξέρξης, κατεβαίνοντας τὸ 480 π.Χ. γιὰ τὴ νότια Ἑλλάδα, πέρασε μὲ τὸ στόλο του καὶ ἀπὸ τὰ ἀνατολικά παράλια τῆς Μαγνησίας.

ἀπουδῶ κι ἀπουκεῖ. Στ'ν ἄκρια τ' χουριοῦ εἴταν τοῦ παλιόκαστρον ἀπ' εἴταν καταπ'τάν' (καταποπάνω) ἀπ' τ' θάλασσα, κι ἰκεῖ μέσα μαζώχ'ζαν οἰλ' νὰ σουθοῦνι κι νὰ πουλιμήσ'νι. Μιὰ μάκων (γριὰ) ὄμονς προυδότηρια—Θιὸς σ' χωρέστην—εἴταν ἀπόξον, κι τῆ ρώτ'σανι οἱ Πέρσις ποῦ πήγανι οἱ ἄνθρωπ', κι αὐτῆ φουβήθ'κε κι τ'ς μαρτόρ'σι τ'ς καμμέν' κι μαρτόρ'σι κι τοῦ νιρὸ ἀπ' ἦτ'νι τοῦ κάστρου. Οἱ Πέρσις πήγανι κι τὸκουφαν τοῦ νιρὸ ἀπ' ἔβγινι ἀποῦ μιὰ σπλιά κι πέθιναν ἀπ' τ' δήγα οἱ ἄνθρωπ' κι ἔλιγανι νὰ παραδοθοῦνι. Ἀλλὰ κι οἱ οὐχτροὶ κατὸ τέλονς εἶχαν. Τ'ς ἔπιασι μιὰ μεγάλ' φουρτούνα κι τσακίστηγαν, οὔλα τὰ παλιονκάραβα ἀπάν' στὰ βράχια²¹ κι γλίτουσαμι ἀπ' αὐτῆν'. Οὐ Θιὸς τ'ς τιμώρ'σι, πιδάκι μ²²».

Εἶναι ἀξιοπρόσεχτες οἱ τρεῖς παραδόσεις—Προμυριοῦ, Ζαγορᾶς καὶ ἡ 1η τοῦ Κεραμιδιοῦ—γιατὶ ἔρχονται νὰ βοηθήσουν τὴν ἔρευνα τῆς ἀρχικῆς ἱστορίας τῶν χωριῶν αὐτῶν. Καὶ οἱ τρεῖς ἀναφέρονται στὴν ἄλωση τῶν κάστρων, ποῦ βρίσκονταν στὴν περιοχὴ τους καὶ βλέπανε στὸ Αἰγαῖο πέλαγο, ἀπ' τοὺς πειρατές. Θέλοντας καὶ μὴ τότε ὅσοι κέρδισαν τὰ κεφάλια τους, ἀνηφόρισαν ψηλότερα κι ἔχτισαν νέους οἰκισμοὺς, ποῦ ἐξελίχτηκαν στὰ σημερινὰ χωριά. Νομίζω πὼς ἡ πτώση τῶν κάστρων ἀνάγεται στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 15ου αἰώνα, ὅταν φούντωσε στὴν περιοχὴ αὐτῆ καὶ στὰ ἀντικρινὰ νησιά τῶν Βορειῶν Σποράδων ἡ ληστρική δράση τῶν πειρατῶν. Ἐπομένως πρέπει, θαρῶ, νὰ πιστέψουμε, ὅτι καὶ τὰ τρία τοῦτα χωριά εἶναι τῆς ἴδιας περίπου χρονολογικῆς ἡλικίας καὶ συνεχίζουσι μιὰ ἱστορία, ποῦ ἄρχισε ἀπ' τὰ προχριστιανικὰ χρόνια στὴν ἴδια περιοχὴ τους.

5. ΑΜΠΕΛΑΚΙΑ—Λάρισας

Τρία περίπου χιλιόμετρα στ' ἀνατολικά τῶν Ἀμπελακίων, πάνω ἀπὸ τὰ Τέμπη πρὸς τὸν Κίσαβο, ἀπλωνόταν τὸ κάστρο τῆς Ὠραίας²³, ποῦ πολλὰ σημεῖα του εἶναι ἀκόμα εὐδιάκριτα. Ὅταν οἱ Τοῦρκοι προχωροῦσαν στὴ Θεσσαλία, πήγαν νὰ πάρουν κι αὐτό, ἀλλὰ δὲν τὸ κατόρθωσαν. Τὸ μπλόκα-

21. Ἡ καταστροφή τῶν περσικῶν караβιῶν στὰ βράχια τοῦ ἀνατολικοῦ Πηλίου εἶναι γεγονός. Ὁ ἴδιος ὁ Ἡρόδοτος περιγράφει τὸ κακό, ποῦ ἔπαθε ὁ Ξέρξης.

22. Τὴν παράδοση κατάγραψε στὰ 1973 ἡ μαθήτρια γυμνασίου Παναγιώτα Τσαγκούλη ἀπ' τὸ Κεραμίδι. Τὴν ἄκουσε ἀπὸ τὴν Κεραμιδιώτισσα Ἑλένη Κόση, ποῦ πέθανε ἀγράμματη δυὸ χρόνια πρὶν ὕστερα, σὲ ἡλικία 103 χρονῶν.

Νομίζω πὼς ἡ ἀναφορά στὸν Ξέρξη ἀποτελεῖ παραμῦθι καὶ φανερώνει τὴν ἐπιβλητικότητα τοῦ Πέρση βασιλιᾶ στὴ λαϊκὴ ψυχὴ τοῦ Κεραμιδιοῦ. Δὲν κοίταζαν οἱ Πέρσες νὰ κυριέψουν κάστρα στὸ δρόμο τους· στόχος τους εἴταν ἡ Ἀθήνα.

23. Ἄν καὶ δὲν ξέρει κανεὶς ποῦ εἴταν στὰ σίγουρα ὁ χώρος τοῦ κάστρου τῆς Ὠραίας, πολλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι—ὅπως οἱ Ἀμπελακιῶτες καὶ οἱ γυροχωρίτες—ποῦ τὸ θέλουν σ' αὐτὴ τὴ θέση. Τὸ βεβαιώνουν μάλιστα χωρὶς καμιά ἐπιφύλαξη.

ραν κι άνοιξαν πόλεμο με τούς μέσα. Ένώ όμως οί προσπάθειές τους πήγαιναν στο βρόντο, μιá γριά φιλότουρκη ντύθηκε παπύς και τριγύριζε στο φρούριο, ποντάροντας στη θεοσεβεία και τόν οίκτο τών πολιορκημένων. Τό κόλπο έπιασε. Είδαν τó ρυσοφόρο και τού άνοιξαν. Άπό κοντά οί Τούρκοι μπουκάρανε μέσα και τó πάτησαν²⁴.

6. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΙ (ΚΑΡΑΤΖΟΛΙ) – Λύριους

«Ίδω πρός τά πάν' στον Όλυμπο, είναι δέν είναι πέντε λεπτά δρόμος, εΐτανι τόν κάστρον τ'ς Έλών'ς²⁵. Όντας ήρθαν οί Τούρκ', πήγαν νά τού πάρουν αλλά δέν τά κατάριων και τότες τó κέκλωσαν άπ' ένα—γύρω και τ'όβυλαν πεΐσμα νά μπούνε μέσα, τι θά τ'άφ'ναι; αυτήν' ήρθαν νά χαλάσουν τόν ρομείκο. Άλλά οί καστριώτες παλ'κάρια, έτ' φαίνεται, ένα κι ένα, βαροΐσαν άπό μέσα και δέν άφ'ναι τουν όχτρο νά μπει. Τότες παρουσιάστ'ζε τόν καζό, μιá γριά πού βγήκε άπ' τού κάστρον για νερό, δέν εΐχι μέσα νερό; τόσους κόσμους τι έπ'νε; Τ'ν είδαν οί Τούρκ', δέ τ'νι μιλ'σαν, οΐτε αυτήν' τ'ς είδι. Εΐχαν τού σκουπό τ'ς, βλέπ'ς οί Τούρκ', τ'νι πήραν άπό κονντά όταν γύρ'ζι στον κάστρον κι μπήκαν κι αυτήν' μέσα. Τι γίν'κι τότες μη τά ροντάς· ώς κι τού βασιλιά έσφαξαν»²⁶.

7. ΒΟΥΒΑΛΑ – Έλασσόνας

Έξω άπ'τή Βουβάλα υπήρχε ή προχριστιανική πόλη Άζωρος²⁷ με φρούριο μεγάλο και ισχυρό,²⁸ πού όρισμένα τμήματά του βλέπουμε άκόμα. Τήν

24. Τήν παράδοση άκουσα τó Μάρτη τού 1975 στο όρεινό χωριό τού Κίσαβου «Σπηλιά» άπ' τούς Δημήτρη Άν. Τάτσιο (60 χρονώ), Δημήτρη Στ. Τάτσιο (65 χρονώ) και τó Γιάννη Στ. Πατσά (74 χρονώ). Τήν ίδια μέρα μου τήν επιβεβαΐωσε και μιá γριά στά Άμπελάκια.

25. Έλώνης. Μερικά θεμέλια και λιθοσώρια φαίνονται ώς τώρα.

26. Μου δόθηκε στα 1973 μέσα σε καφενεΐο τού χωριού άπ' τήν παρέα τού Βαγγέλη Μητσotάσου (74 χρονώ).

Έτσις ή κατάληψη τού κάστρον νά άνάγεται στα παλιότερα χρόνια και νά έχει σχέση με τήν άλωση τής Έλώνης. Η άναφορά τού θρύλου στους Τούρκους, τήν όποία συναντούμε και σ' άλλους τέτοιους, είναι δηλωτική τής κυριαρχίας αυτών, σάν έχθρικοΐ στοιχείου, στη λαϊκή ψυχή.

27. Τήν έχτισε, σύμφωνα με τήν παράδοση, ό πηδαλιούχος τής Άργώς Άζωρος, πού έδωσε και τ' όνομά του στην πόλη.

28. Τά παλιότερα τείχη έγιναν τόν Ε' π.Χ. αΐωνα (Άρχαιολογικός και Τουριστικός Όδηγός Θεσσαλίας, Συντάκται: Βεγγέλης Σκουβαράς, Κίτσος Μακρής, Βόλος 1958, σελ. 285).

πόλη πήρε ὁ Μέγας Ἀλέξαντρος²⁹ καὶ τὴν ἐνίσχυσε μὲ μόνιμες φρουρές, ἀλλὰ ὁ Ὀλσων³⁰ θέλησε νὰ τὴν κυριεύσει καὶ τὴν περικύκλωσε. Δὲν μποροῦσε νὰ τὴν πάρει ὅμως, ὥσπου παρουσιάστηκε μπροστά του μιὰ γριά. «Ἄμα δὲ κόψετε τοῦ νεροῦ—πρότεινε—δὲν παραδίνονται», καὶ τοὺς ὑπόδειξε τὸ ὑπόγειο αὐλάκι ποῦ πήγαινε τὸ νερὸ μὲς στὸ κάστρο ἀπ' τὴ «Μεγάλη Βρύση», 15 χιλιόμετρα μακριά. Οἱ ἐχθροὶ ἔκοψαν τὸ νερὸ, κι οἱ πολιορκημένοι παραδόθηκαν³¹.

8. ΘΡΑΨΙΜΙ-Καρδίτσας

Στὸ ὄρεινὸ τοῦτο χωριὸ σωζόταν ὡς τὸ 1959 τουλάχιστο ἓνας ἀντίστοιχος θρύλος, ποῦ κατάγραψε τὸ χρόνο ἐκεῖνο ὁ καθηγητὴς τῆς Λαογραφίας Δημήτριος Σ. Λουκάτος, ἐκτελώντας λαογραφικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἀκαδημίας στὰ χωριά τῶν κάτω Ἀγράφων Θεσσαλίας. Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα (29.11.1972) εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ ἀντιγράψει τὸ θρύλο, ὅπως εἶναι καταχωρημένος στὸ 2301 χειρόγραφο (σελ. 481) ποῦ ὑπόβηλε στὴν Ἀκαδημία, καὶ νὰ μοῦ τὸν στείλει:

«Ἐντίκρου στὴν Κωλοκριά (κωλοκούρι) ἐπὶ Τουρκοκρατίας οἱ Ἕλληνες εἶχανε φρούριο. Ἐφερναν τὸ νερὸ ἀπὸ μακριά, ἀπ' τὸ Γαύρη(ι;) ποῦ εἶναι τῆς Νύφης τὸ Κοτρώνι. Τὸ κατεβάζανε στὴν Κωλοκριά μὲ κιούνια (κιούγκια). Μιὰ γριά πήγε στοὺς Τούρκους καὶ λέει: Ἀμολάτε ἓνα ἄλογο, ταῖσμένο καλὰ κριθάρι, νὰ περπατήσῃ κι ὅθε αὐτὸ καταλάβῃ πὼς τρέχει νερὸ, θὰ χτυπήσῃ τὸ πόδι του. Καβάλα ὁ ἄλλος ἔβλεπε. Ἄνοιξαν ἐκεῖ οἱ Τούρκοι καὶ βρήκανε τὰ κιούνια».

Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη μορφή τοῦ θρύλου ποῦ εἶταν—πάλι ἡ πληροφορία τοῦ διαλεχτοῦ λαογράφου—«ἀπλὰ καὶ γενικὰ παραδεκτὴ στὸ Θραψίμι». Ὑπάρχει ὅμως καὶ δευτέρη (Χειρόγραφο 2301, σελ. 482), ποῦ λεγόταν περισσότερο στὸ γειτονικὸ χωριὸ Κέδρος:

«Στὸν Ἀη-Νικόλα, στὸν Κέδρο, ἦταν ἡ πόλη. Ἀπὸ κεῖ ὡς τὴν Κωλοκριά εἶχανε γαλαρία καὶ πηγαίνανε μέσα. Ἐκεῖ εἶχανε κάστρο οἱ Ἕλληνες. Τὸ νερὸ ἐρχόταν μὲ κιούνια ἀπὸ τ'ς Νύφ'ς τὸ Κοτρώνι. Οἱ Τούρκοι πῆραν

29. Ἱστορικά εἶναι βεβαιωμένο, πὼς ὄχι ὁ Ἀλέξαντρος, ἀλλὰ ὁ Μακεδόνος στρατηγὸς Πολυπέρχων ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ γύρω στὰ 317 (Ἀρχαιολογικὸς καὶ Τουριστικὸς Ὁδηγὸς Θεσσαλίας, ὅπ.π., σελ. 285).

30. Ποιὸς εἶταν ὁ Ὀλσων, κι ἂν ὑπῆρχε τέτοιο πρόσωπο, δὲν μπόρεσα νὰ βρῶ.

31. Ὅλα τοῦτα τ' ἄκουσα, τὸ Φεβῆρη τοῦ 1975, ἀπὸ τὸ Χρυσόστομο Παλιγιάννη (45 χρονῶ), κάτοικο τοῦ χωριοῦ «Φλάμπουρο» τῆς ἴδιας περιφέρειας. Πάντως κάποιος πυρήνας ἀλήθειας πρέπει νὰ κρύβεται στὸ μῦθο, ποῦ πλέχτηκε ὕστερ' ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Ἀζωρου.

τήν πόλη (Ἄη-Νικόλα) κι οἱ Ἕλληνες πέρασαν ἀπὸ τὴ γαλαρία στὴν Κωλοκριά. Ἀπὸ κεῖ συνεχίσανε τὴ μάχη. Οἱ Τοῦρκοι σκέφτηκαν νὰ τοὺς κόψουν τὸ νερό. Τότε παρουσιάστηκε μιὰ γριά καὶ τοὺς εἶπε νὰ ταΐσουν καλὰ ἓνα ἄλογο (νὰ διψᾷ), νὰ τ' ἀφήσουν νὰ περπατήσῃ, κι ὅθε χτυπήσῃ τὸ πόδι του ἐκεῖ θὰ εἶναι τὸ νερό».

Σήμερα ἡ παράδοση στὸ Θραψίμι δὲ διατηρεῖται ἀκέραιη, οὔτε διακρίνεται γιὰ τὴ ζωντάνια της. Ὅσο κι ἂν προσπάθησα νὰ τὴν ἀκούσω στὰ 1972

Ἐνα τμῆμα τοῦ κάστρου στὸ Θραψίμι.

(Φωτ. Δ. Λέτσιου)

σὲ μιὰ ἐπίσκεψή μου ἐκεῖ, στάθηκε ἀδύνατο. Ἔχει ξεχαστεῖ πιά ὁ ρόλος τῆς γριάς καὶ μένει ἡ ἐνέργεια τοῦ ταϊσμένου ἀλόγου, ποὺ «ποδάρ'σι»³², βρῆκε τὸ νερό, ποὺ τῶκοσαν οἱ Τοῦρκοι, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ πέσει τὸ κάστρο.

Β' Νησιώτικες παραδόσεις

1. ΣΚΟΠΕΛΟΣ

«Τοῦ κάστρου αὐτὸ πᾶν' ἀπ' τ' Σκόπελου δὲν εἶταν τότε ἔτσ', ὅπως

32. Ποδάρισε, στήλωσε δηλαδὴ τὰ πόδια καὶ στάθηκε.

τὸν βλέπῃς τόρῳ³³. Ἐπιανὶ οὐλον τ' ἀπὸν μέρους τ' χουριοῦ κι ἀποιδῶ ἔφτανι ὡς τοῦ γυαλό· εἶχε ἔλιγαν κι σιδηρένιες πόρτες κι μιὰ ξύλιν' κρυφή. Τότι στὰ παλιά, ποιοὺς ξέρ' πότι, βγήκαν Τούρκ' κι τὰ καράβια κι τοῦ περιζύκλουναν κι πουλέμ'σαν μὲ τοὺς μέσα, ἀλλὰ ποῦ γὰ πέσ' τοῦ κάστρου. Κεῖ ἀπ' δὲν ἐπιφτι, πάει μιὰ γοιὰ στ'ς Τούρκ' κι τ'ς λέει: ἰγὼ θὰ σᾶς ποῦ (πῶ) τ' κρυφή τ' πόρτα. Τρέχ'νι κι οἱ Τούρκ' κι τρώπουξαν μέσα κι τοῦ καταπάτ'σαν»³⁴

2. ΜΗΛΙΕΣ—Ἰστιαίας Εὐβοίας

Δέκα περίπου λεπτὰ δρόμος πέρ' ἀπ' τὸ χωριὸ Μηλιές στὴ βόρεια Εὐβοία ὑπῆρχε κάστρο³⁵. Κάτω ἀπ' αὐτὸ ξανοιγόταν βαθιὰ σπηλιὰ μὲ μικρὸ στόμιο—σήμερα ἔχει κλείσει—ποῦ χρησιμοποιήθηκε σὰν καταφύγιο γυναικόπαιδων τὸν καιρὸ τοῦ Εἰκοσιένα. Κάποια γιὰ μιὰ μέρα βγήκε νὰ πάρει νερὸ σὲ διπλανὴ βρύση. Γυρίζοντας ὁμως μὲ γεμάτα κανάτια, ἔπεσε πάνω στοὺς Τούρκους.

—*Ποῦ τὸ πᾶς τὸ νερό;* τὴ ρώτησαν.

Ἦ γιὰ δὲ μαρτυροῦσε.

—*Ἄμα μᾶς πεῖς ποῦ τὸ πᾶς, θὰ σοῦ χαρίσουμε τὴ ζωή.*

Ἦ γερόντισσα ἔλυσε τὴ σιωπὴ κι ὁμολόγησε. Ἔτρεξαν τότε κατὰ κεῖ οἱ Μουσουλμάνοι, χύθηκαν μὲς στὴ σπηλιὰ κι ἔσφαξαν τὰ γυναικόπαιδα. Πρῶτη ποῦ χάλασαν, εἶταν ἡ γιὰ³⁶.

33. Λείψανα τοῦ κάστρου σώζονται σὲ ἀρκετὰ σημεῖα. Μέσα στὸ χῶρο τοῦ ὑψώνονται τώρα σπίτια κι ἐκκλησιές, μιὰ φυσιολογικὴ ἐπέκταση τῆς σημερινῆς πολίχνης. Μερικὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα τοῦ κάστρου βλ. καὶ Ἄδαμαντίου Σάμψων, Νῆσος Σκόπελος, Ἄθηνα 1968, σελ. 124-125 καὶ 183-184.

34. Ἐπειδὴ τὸ νησί πολιορκήθηκε καὶ κυριεύθηκε ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ κι ἀπὸ τοὺς Ἑνετοὺς κι ἀργότερα τοὺς πειριπῆτες καὶ τὸ Βυζαντινὸ στόλο καὶ τοὺς Καταλανοὺς, εἶναι πολὺ πιθανὸν ὁ θρύλος νὰ ἀναφέρεται λαθεμένα στοὺς Τούρκους καὶ νὰ ἀφορᾷ ἕναν ἀπὸ τοὺς πιὸ πάνω κατακτητῆς.

Τὴν παράδοση ἄκουσα τὸ Πάσχα τοῦ 1975, ἔξω ἀπ' τὸ ξεκλήσι τ' Ἀιγίωργη, ἀπὸ δυὸ γυναῖκες ποῦ βοσκοῦσαν τὰ πρόβατά τους: Τὴν Ντούλα Γκικοπούλου, 70 χρονῶ καὶ τὴν Ἀγγελικὴ Χλιβεροῦ, 75 χρονῶ. Κανεὶς ἄλλος στὸ νησί (Σκόπελο, Γλώσσα καὶ Κλημ) ποῦ ρώτησα, δὲν τὴν ἤξερε.

35. Παλιόκαστρο λέγεται σήμερα. Τὰ τεῖχη ἔχουν γκρεμιστεῖ, καὶ μόνον ὀγκόλιθοι σηματοδοτοῦν τὸ χῶρο.

36. Ἦ παράδοση μοῦ δόθηκε ἀπ' τὸ μελετητὴ τῆς ἰνδικῆς φιλοσοφίας Δημήτρη Εὐθυμίου, 34 χρονῶ στὰ 1973, ἀπὸ τὸ Ψαροπούλι τῆς βόρειας Εὐβοίας. Τὴν ἄκουσε ἀπὸ τὸν παπὸ τοῦ Δημήτρη Δημητράκη, ποῦ πέθανε στὰ 1947 σὲ ἡλικία 90 χρονῶ, καὶ τὴ γιὰ τοῦ Παναγιῶ Δημητράκη, ποῦ πέθανε στὰ 1949 ὄντας 85 χρονῶ. Κι οἱ δυὸ εἶταν ἀγράμματοι.

3. ΝΑΞΟΣ

«Λένε πώς παρουσιάστηκανε τότε κουρσάροι και ξεσηκόθηκε ὁ κόσμος νὰ πάη στη σπηλιά,³⁷ στὸ καταρύγιο. Ἐνας βοσζός, βλέποντας τοὺς Τούρκους ἀπὸ μακρυνά, ἀπὸ τὸ βράχο φώναξε τραγουδῶντας τὴ φλογέρα του.

«Φεύγετ' Ἀργιῶτες, φεύγετε, φεύγετε Φιλωτίτες
καὶ μένα Τοῦρκοι μὲ κρατοῦν, Σαρακηνοὶ μὲ γροζίζον».

Στὸ μεταξὺ ἀκολοῦθοῦσαν και γέροι και γρηές. Οἱ ἄλλοι κατέφθασαν και κλείστηκαν μέσα στη σπηλιά. Ἡ γρηά ὅμως ξόμεινε, δὴ ἠμπόρειε νὰ βαδίζη και τὴν προζάνανε οἱ κουρσάροι. Λοιπὸ πιάσανε οἱ Τοῦρκοι τὴ γρηά μὲ τὰ καλοπιάσματα τῆς εἶπανε νὰ μαρτυρήση και δὲ θὰ τὴν πειράζουνε. Κι ἡ γρηά τοὺς ἔδειξε τὸ μέρος ποῦναι κουμμένοι. Καὶ στὸ μεταξὺ κάψανε τὴ γρηά στὸ «καταρυγιό» και μπίζανε στη σπηλιά.....».

Ἐπάρχει και ἡ παραλλαγή τοῦ θρύλου:

«Οἱ Σαρακηνοὶ δὲν κατόρθωσαν νὰ μποῦν στην κλειστή σπηλιά, ἀλλὰ κάψανε ἀπ' ἔξω τὴ γρηά ποὺ πιάσανε και μὲ τὴ βροῦμα τῆς γερόντισσας και τοὺς καπνοὺς ἔσκάσανε μέσα και δὲν ἤβγαινε ἕνας ζωντανός.....»³⁸.

4. ΨΑΡΑ

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1824, ὅπως εἶναι γνωστὸ, χιλιάδες Τουρκομάνι, κάτω ἀπὸ τὴν ἀρχηγία τοῦ Χοσρέφ, χύθηκε στὸ νησί τῶν Ψαρῶν νὰ τὸ καταστρέψει συθέμελα. Βρῆκε ὅμως πεισματική ἀντίσταση μιὰ δράκα μαχητῶν, και ἡ σύγκρουση εἶταν τρομερή. Μὰ οἱ Τοῦρκοι, ὑπερέχοντας ἀριθμητικά, κατάφεραν στὸ τέλος νὰ λυγίσουν τὴν ἄμυνα τῶν πατριωτῶν, ποὺ ἀναγκάστηκαν νὰ ταμπουρωθοῦν στὸ κάστρο τοῦ νησιοῦ γιὰ τὴ συνέχιση τῆς πάλης τους. Ἀπέξω οἱ Μουσουλμάνοι νὰ τὸ πολιορκοῦν στενά, κι αὐτὸ ν' ἀντέχει.

Κεῖνες τὶς κρίσιμες ὥρες—αὐτὰ τώρα γιὰ τὴ λαϊκὴ πίστη—μιὰ γριὰ τοῦ τόπου ἄσκησε προδοτικὸ ρόλο. Σίμωσε στοὺς Τούρκους και, σὰν ἄλλος Ἰούδας, ζήτησε 90 γρόσια προκειμένου νὰ ὑποδείξει τὴ γαλαρία ποὺ ὀδηγοῦσε μέσα στὸ φρούριο. Οἱ πολιορκητὲς δέχτηκαν ἀσυζητήτητα τὴν πρόταση κι ὁ δηγήθηκαν στὸ λαγούμι. Πέρασαν μέσα και πάτησαν τὸ κάστρο.

37. Σπηλιά τοῦ Ζῆ στη Νάξο, ὅπου παλιότερα λατρευόταν ὁ Δίας.

38. Ἐφημ. Κυκλαδικὸν Φῶς, Ἰανουάριος 1968.

Πάνω στη μέθη του ήρωισμού τους όμως οί ἐλεύθεροι πολιορκημένοι, ἔβαλαν φωτιά στην μπαρουταποθήκη, κι ὅλα ἔγιναν αἷμα καὶ δόξα. Μὲ τὴν ἀνατίναξη ἔπεσε μιὰ πέτρα—πάλι γιὰ τὴ λαϊκὴ παραδοχὴ—καταπάνω στὴ γριά προδότρια καὶ τὴ σκότωσε³⁹.

5. ΚΛΗΜΑΤΑΡΙΑ—Ψαρῶν

Στὸ κοντινὸ τοῦτο νησάκι τῶν Ψαρῶν ζοῦσε κι ἓνα πλούσιο ἀντρόγυνο, ἀλλὰ ἡ γυναίκα μισοῦσε τὸ ἄντρα της, ἐπειδὴ τὰ πλούτη ἀνῆκαν σ' αὐτόν. Ἦθελε, λοιπόν, νὰ τὸν κάνει νὰ τὰ χάσει, καὶ τὸ πέτυχε. Ντύθηκε παπᾶς καὶ βγήκε ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸ γιὰ νὰ συναντήσῃ κλέφτες. Δὲν ἄργησε νὰ τοὺς βρεῖ. Εἶταν τρεῖς μαζί καὶ τὴ ρώτησαν ποῦ ἔχει ὁ πλούσιος τῆς χώρας τὰ λεπτὰ. Τῆς ὑποσχέθηκαν μάλιστα νὰ τῆς δώσουν τὰ μισά, ἂν ὁμολογοῦσε. Ἡ φθονερὴ γυναίκα πρόδωσε τὴν κρυψώνα, καὶ οἱ ληστὲς πῆγαν καὶ τ' ἄρπαξαν. Ὑστερα ξεντύθηκε καὶ γύρισε στὸν ἄντρα της. Τὸν βρήκε ἀπελπισμένο νὰ χτυπιέται. Γέλασε, ὅταν τὸν εἶδε σ' αὐτὸ τὸ χάλι, καὶ δὲ δυσκολεύτηκε ν' ἀποκαλύψει τὴν προδοτικὴ της ἐνέργεια. Στὴ στιγμὴ γκρεμίστηκε τὸ σπίτι καὶ βούλιαξε ὁ τόπος⁴⁰.

Γ' Μικρασιατικὲς παραδόσεις

1. Αἰ·ΒΑΛΙ—Μικρᾶς Ἀσίας

1ος Θρύλος

Κοντὰ στὸ Ἄιβαλι ὕψωνόταν κάστρο μὲ δύο εἰσόδους. Ἡ μιὰ εἶταν φανερὴ καὶ φυλαγόταν ἀπὸ Ἕλληνες στρατιῶτες· ἡ ἄλλη κρυφὴ κι ἀφύλακτη, ποὺ ἄρχιζε ἀπὸ κούφωμα γέρικου λιόδεντρου κολλημένου στὸ τεῖχος. Κάποια γριά βγήκε ἀπ' τὸ κάστρο νὰ μαζέψῃ χόρτα, ἀλλὰ ἔπεσε πάνω σὲ ληστὲς. *«Ποῦ εἶναι ἡ κρυφὴ πόρτα; τὴ ρώτησαν. Ἄν μᾶς τὴν πεῖς, θὰ σοῦ δώσουμε λεπτὰ, τροφίμα καὶ σπῖτι νὰ μείνεις στὸ κάστρο».*

Ἡ γριά δὲν ἀρνήθηκε κι ἀποκάλυψε τὴν εἰσοδο. Οἱ κλέφτες μπῆκαν μέσα, λήστεψαν καὶ σκότωσαν. Ἀνάμεσα στὰ θύματα βρισκόταν κι ἡ γριά ποὺ πρόδωσε⁴¹.

39. Μοῦ παραχωρήθηκε στὰ 1973 ἀπὸ τὴ Φιλίτσα Κωνσταντίνου, 64 χρονῶ. Τὸν ἄκουσε ἀπ' τὸν ἐνενηντάχρονο Μικρασιάτη Σπύρο Ντομάτα, κάτοικο τῆς Νέας Ἰωνίας Βόλου.

40. Ἀπὸ τὸν Κώστα Κωνσταντίνου στὰ 1973, 50 χρονῶ τότε.

41. Ἀπὸ τὸν Ἀιβαλιώτη Νικόλαο Ψωμᾶ ἐπίσης στὰ 1973, 79 χρονῶ τότε. Ἔμεινε στὴ Νέα Ἰωνία Βόλου κι εἶταν ὀλιγογράμματος.

2ος Θρύλος

Σε αρκετή απόσταση από το πρώτο κάστρο του Άιβαλιού υπήρχε δεύτερο, που ή καστρόπορτα εΐταν μέσα σε μιὰ σπηλιά, κοντά σ' αυτό. Δεύτερη δὲν υπήρχε, κι' ἀπ' αὐτὴ μαινόβγαιναν οἱ ἄνθρωποι. Ἄπ' τὴν καστρόπορτα βγήκε κάποια μέρα καὶ μιὰ γριά γιὰ νὰ πάρει νερό. Στὴν πηγὴ τὴ συνάντησαν ληστές· τὴ ρώτησαν: «*ποῦ εἶναι ἡ πόρτα τοῦ κάστρου;*» Ἡ γριά τὴ μαρτύρησε. Τὴ νύχτα οἱ κλέφτες ὄρμησαν μέσα καὶ σκότωσαν τοὺς κατοίκους, μαζί καὶ τὴ γριά⁴²

3ος Θρύλος

Ἐνα τρίτο κάστρο ἐπίσης, παραθαλάσσιο τώρα, ὀρθωνόταν στὴν περιοχὴ τοῦ Ἄιβαλιού. Μιὰ μέρα βγήκαν ἀπ' αὐτὸ κάποιες γυναῖκες, με μιὰ ἡλικιωμένη μαζί τους, γιὰ μικρὸ περίπατο. Στὸ δρόμο τίς συναπάντησαν πειρατές. Θεονήστικοι καταπῶς εἶταν αὐτοί, ἀποσπάσανε ἀπὸ τὴν παρέα τὴ γριά, καὶ τάζοντάς της χρήματα, πρότειναν νὰ τοὺς βοηθήσει γιὰ νὰ μποῦνε στὸ φρούριο μιὰ ὥρα ωρύτερα. Δέχτηκε ἡ γερόντισσα. Οἱ πειρατές τότε τῆς ἔδωκαν ὑπνωτικὸ φάρμακο, με τὴν παραγγελία νὰ τὸ ρίξει με τρόπο στὸ νερὸ ποὺ ἔπιναν οἱ φρουροὶ τῆς πύλης. Ὅπως ὑποσχέθηκε, ἔτσι κι ἔκανε. Πίνοντας οἱ φύλακες, ὑπνωτίστηκαν κι ἔτσι τὰ μέτρα ἀσφάλειας τοῦ φρουρίου χαλαρώθηκαν, καὶ οἱ λήσταρχοι ποὺ παραμόνευαν, χύθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ του, διαγούμισαν καὶ σκότωσαν. Ἐπιασαν καὶ τὴν προδότρια καὶ τὴν γκρέμισαν στὴ σάρα πρὸς τὴ θάλασσα⁴³.

4ος Θρύλος

Τὸ τούρκικο κάστρο στὴν ἴδια περιοχὴ εἶχε δυὸ πόρτες, μιὰ ποὺ φρουροῦνταν καλὰ καὶ μιὰ κρυφὴ κι ἀφρούρητη, ποὺ χανόταν μέσα στὴ βλάστηση. Οἱ Ἕλληνες ἤθελαν νὰ τὸ πάρουν, ἀλλὰ δὲν μπορούσαν. Μιὰ γριά τότε παρουσιάστηκε καὶ τοὺς ὑπόδειξε τὴ μυστικὴ εἴσοδο. Ἄπ' αὐτὴ ὄρμησαν μέσα καὶ πάτησαν τὸ κάστρο. Σκότωσαν καὶ ρήμαξαν. Ἄπὸ κοντὰ κι ἡ γριά. Μόλις ὁμως περπάτησε λίγα βήματα μετὰ τὴ συμφορὰ τῶν Τούρκων, ἔγινε πέτρα, μαρμάρωσε⁴⁴.

42. Ἄπὸ τὴν Ἄιβαλιώτισσα Ἑλένη Δεληγιάννη στὰ 1973, 75 χρονῶ. Κατοικοῦσε στὴ Νέα Ἰωνία καὶ δὲν ἤξερε γράμματα.

43. Κι αὐτὴ ἀπὸ τὴν πιὸ πάνω γερόντισσα. Τόσο τὴν πρώτη ὅσο καὶ τὴ δεύτερη πήρε ἀπ' τὴ μητέρα της, ποὺ ἔζησε 103 χρόνια.

44. Κι αὐτὴ ἀπὸ τὴν Ἑλένη Δεληγιάννη.

5ος Θρύλος

“Ένα δεύτερο κάστρο τῶν Τούρκων ἔβαλαν στό μάτι οἱ Ἕλληνες, ἀλλά παρόλα τὰ ρεσάλτα τους, δέν ἔφεραν ἀποτέλεσμα. Βγήκε τότε ἡ γερότισσα-γυναίκα τοῦ διοικητῆ στό φρούριο καί, μένεα πνέοντας γιά τόν σπάταλο ἄντρας της, ἐπειδὴ πούλησε τὴν περιουσία της, βοήθησε τοὺς Ρωμιούς νὰ μποῦνε μέσα⁴⁵.”

6ος Θρύλος

“Ὁ ἀνιψιὸς μιᾶς γριᾶς ἔγινε ληστής καὶ μὲ τὴ συμμορία του εἶχε ἀναστατώσει τὴν περιφέρεια τ’ Ἀιβαλιοῦ. Κανεὶς δέν μποροῦσε νὰ διαλύσει τοὺς κλέφτες, παρόλο ποὺ ἡ τούρκικη ἀστυνομία χτένιζε τὴν περιοχὴ. Ὁ ἀνιψιὸς εἶχε τὸ κρησφύγετό του στὴν κουφάλα μεγάλου δέντρου, ποὺ τὸ στόμιό της σκεπαζόταν μὲ κλαδιά. Τελευταῖα ἡ γριά πρόδωσε τὸ κατάλυμα τοῦ ἀνιψιοῦ της. Ὁδήγησε τοὺς ἀστυνομικοὺς ὡς ἐκεῖ, κι ἐπειδὴ αὐτὸς δέν παραδινόταν, ἔβαλαν φωτιά στό δέντρο. Σὰν εἶδε ὅμως τὸ δράμα του ἡ γριά, ρίχτηκε μὲς στὴ φωτιά νὰ καεῖ κι αὐτή. Δέν κήκε, ἀλλὰ μαρμάρωσε⁴⁶”

2. ΑΡΤΑΚΗ-Προποντίδας

1ος Θρύλος

Γιὰ τὸ ναὸ τοῦ Ἁι-Ἀντρέα στὴν Ἀρτάκη πήγαινε μιὰ παπαδιά, ὅταν ζυγώνοντας στὴν κοντινὴ βρύση, συνάντησε ληστές. «*Ἐλα-τῆς εἶπαν-πὲς μας ἀπὸ τὰ ποῦ θὰ πᾶμι μέσα σ’ αὐτὸ τὸν κάστρον; Θὰ σὶ πληρώσουμι ὄμα μᾶςτὸν πεῖς*». Ἡ παπαδιά δέχτηκε καὶ ὑπόδειξε τὴν εἴσοδο τοῦ κάστρου, ποὺ περνοῦσε κάτω ἀπὸ τὸ χῶμα καὶ ποὺ φραζόταν μπροστὰ μὲ βράχο. Οἱ κλέφτες μπῆκαν μέσα καὶ τὸ λεηλάτησαν. Ὑστερα γύρισαν στὴ βρύση καὶ πάνω στό μάρμαρο ἔκοψαν τὸ κεφάλι τῆς παπαδιάς. Ἀπὸ τότε ἡ βρύση πῆρε τὴν ὄνομασία «*τῆς Παγάθως*», ὄχι γιὰτὶ λέγανε τὴν παπαδιά ἔτσι, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶταν πάντοτε ἀγαθὴ, καὶ ἄλλη ἁμαρτία ἀπ’ αὐτὴ ποὺ ἔκαμε, δέν εἶχε⁴⁷.

2ος Θρύλος

Στὴ σπηλιά ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀρτάκη εἶχε τὸ κρησφύγετό του ἓνας ληστής ἀπὸ τὴν Κύπρο. Ἀποκεῖ ἔβγαινε τὶς νύχτες, λεηλατοῦσε τὸν κόσμο καὶ πά-

45. Κι αὐτὴ ἐπίσης ἀπὸ τὴν Ἑλένη Δεληγιάννη.

46. Κι αὐτὴ.

47. Ἀπὸ τὸ Σμυρνιατὴ Θανάση Γκούζου στὰ 1973. Ἔμεινε στὴ Νέα Ἰωνία ἐπίσης, δέν ἤξερε γράμματα κι εἶταν 75 χρονῶ.

λι χωνόταν στό κατάλυμά του, Κανείς δέν ἤξερε τὸ πέρασμα πρὸς τὴ σπηλιά, ἐξὸν ἀπὸ μιὰ γριά, ποὺ τοῦ πήγαινε φαγητό καὶ νερό. Μιά μέρα ἐκεῖ ποὺ πήγαινε, ἔπεσε πάνω σὲ ληστές, ποὺ ἔψαχναν νὰ βροῦν τὸν Κύπριο κλέφτη γιὰ νὰ τὸν ληστεύουν. Ἡ γριά προσφέρθηκε νὰ τοὺς βοηθήσει στὴν εἴσοδο, ἂν ἔπαιρνε 30 φλουριά. Στέρξανε καί, μὲ ὄδηγὸ τὴ γερόντισσα, τρύ-

Ἡ Βρύση τῆς Παγάθως στὴν Ἀρτάκη

πωξαν στό ἐσωτερικὸ τῆς. Ὁ ληστής κοιμόταν, ἀλλὰ ξύπνησε. Εἶδε τὴ γριά, κατάλαβε, ὄρμησε καὶ τὴν ἐπνιξε μὲ τὰ χέρια του. Οἱ ἄλλοι τότε δέν ἔχασαν καιρὸ· τοῦ ἄρπαξαν τὰ λεφτά καὶ ἔφυγαν.

Μιά ἐγγονὴ τῆς γριάς ἤξερε τὴν κρύπτη, ὅπου ὁ Κύπριος ληστής εἶχε ἀσφαλίσει τοὺς θησαυροὺς του. Τὸ μυστικὸ μετάδωσε στοὺς ἴδιους τοὺς κλέφτες—φυσικὰ μὲ τὸ ἀζημίωτο—ποὺ ξαναμπήκαν στὴ σπηλιά καὶ πήραν τὸ θησαυρὸ. Ἀπὸ τότε ἀκούγεται κάθε Χριστούγεννα—μέρες ποὺ ἐγίνε ἡ ληστεία—ἡχος κερμάτων σὲ κείνη τὴν κρυψώνα⁴⁸.

48. Ἀπὸ τὸ Θανάση Σκαμάγκα στὰ 1973. Νέα Ἰωνία, ἀγράμματος, 78 χρονῶ.

3ος Θρύλος

Στὴν περιφέρεια πάλι τῆς Ἄρτάκης, σὲ ἓνα ἄλλο φρούριο, εἶταν κλεισμένη, μαζί μὲ ἄλλους, καὶ ἡ «Κόρη τοῦ κάστρου», ποῦ ἔκανε καὶ τὸ γιατρό. Ἔνας ληστής ἀπέξω τὴν ἐπισήμανε κι ἔβαλε σχέδιο νὰ τὴ σκοτώσει. Πῶς νὰ μπεῖ ὁμως μέσα; Μόνο μὲ πανουργία. Ντύθηκε γυναίκα ἔγκυο, σίμωσε στὴν πύλη καὶ παρακαλοῦσε νὰ τῆς ἀνοίξουν γιὰ νὰ τὴν ξεγεννήσουν. Ἡ «Κόρη τοῦ κάστρου» συγκινήθηκε, ἀνοιξε κι ὁ μεταμφιεσμένος ληστής τὴν ἔπνιξε⁴⁹.

3. ΠΟΝΤΟΣ

Τὸ κάστρο ποῦ φάνταζε σὲ περιοχή τοῦ Πόντου εἶχε μιὰ μονάχα πόρτα κι αὐτὴ κρυφὴ. Βρισκόταν στὴν κουφάλα τοῦ πέμπτου δέντρου μιᾶς δεντροστοιχίας, καὶ φραζόταν μὲ βαρὺ ξύλο. Μιὰ γριὰ ἀπὸ τὰ σπίτια ποῦ ἀπλώνονταν ἔξω ἀπ' τὸ φρούριο, πῆγε νὰ πάρει νερὸ σὲ γειτονικὴ στέρνα κι ἔπεσε σὲ ὁμάδα ληστῶν. «Θὰ σὲ πληρώσουμε μὲ λεφτὰ πολλά—τῆς εἶπαν—πές μας πῶς μπαίνουν στὸν κάστρο; Εἴμαστε φίλοι μὲ τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς». Ἡ γριὰ γελάστηκε κι ὁμολόγησε τὴν εἴσοδο. Μπῆκαν μέσα τότε οἱ κλέφτες κι ὀργίασαν. Λήστεψαν τὸν κόσμο καὶ πῆραν τὰ πλούτη. Φεύγοντας παράλαβαν καὶ τὴ γριὰ μαζί τους. Σὲ λίγες μέρες τὴ σκότωσαν⁵⁰.

4. ΣΜΥΡΝΗ

Τελευταία στὴ σειρά τῶν παραδόσεων αὐτῶν, ποῦ μπόρεσα νὰ συλλέξω ὡς τώρα, γύρω ἀπ' τὴ γριὰ προδότρια εἶναι τούτη: Στὸν Τσεσμέ τῆς Σμύρνης ὑψωνόταν τὸ κάστρο. Μέσα πῆγαν καὶ κλείστηκαν Ἕλληνες ἀπ' τὰ περίχωρα, γιὰ νὰ γλιτώσουν ἀπ' τὴν ἀγρία τῶν Τούρκων. Οἱ τελευταῖοι μπλόκαραν τὸ φρούριο, κι ἄρχισε ὁ πόλεμος. Δώδεκα χρόνια νὰ κρατοῦν οἱ μάχες, καὶ τὸ κάστρο νὰ μὴν πέφτει. Ἔνας γιὸς μάγισσας τότε παρουσιάζεται σὲ Τοῦρκο προύχοντα καὶ τοῦ ὑπόσχεται, μὲ ἀνταλλάγματα, νὰ μεσολαβήσει γιὰ νὰ πέσει τὸ κάστρο. Δέχτηκε ὁ Τοῦρκος καὶ τοῦταξε ὄχι μονάχα χρῆμα πολὺ, ἀλλὰ καὶ τὴν ὁμορφὴ κοπελιά, ποῦ ζοῦσε μέσα.

Ὁ γιὸς τῆς μάγισσας μετέρχεται πανουργία. Μεταμφιέζεται σὲ ἔγκυο γυναίκα καὶ παρουσιάζεται κάτω ἀπὸ τὸ τεῖχος. Κλαίει καὶ παρακαλεῖ τοὺς

49. Ἐπὶ τὸ Θανάση Γκούζου, βλ. πρὸ πάνω.

50. Ἐπὶ τὴν Πόντια Παρασκευὴ Θεοφίλου στὰ 1973, 70 χρονῶ. Ἀγράμματη, κατοικοῦσε στὴ Νέα Ἰωνία Βόλου κι ἄκουσε τὸ θρύλο γύρω στὰ 1917 ἀπ' τὴ μητέρα της. Αὐτὴ τὸν ἔμαθε—ὅπως λέει ἡ πληροφοριοδότη μου—ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κόρη τῆς γριᾶς προδότριας στὸν Πόντο.

Ἕλληνες νὰ τὴ λυπηθοῦν καὶ νὰ τῆς ἀνοίξουν. Ἐπὶ ψηλὰ τὴ βλέπει ἡ κόρη, τὴν εὐσπλαχνίζεται καὶ τῆς πετάει τὰ κλειδιά. Ξεκλειδώνει, καὶ τὸ κακὸ γίνεται. Οἱ Τοῦρκοι ποὺ παραφύλαγαν κοντὰ χύνονται μέσα καὶ καταπατοῦν τὸ κάστρο. Βλέποντας τότε τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀφροσύνης τῆς ἡ κόρη, πέφτει ἀπ' τὸ παράθυρο καὶ σκοτώνεται.

Ἐπάρχει καὶ τὸ σχετικὸ τραγούδι:⁵¹

*Εἶμονν κοπελάκι δώδεκα χρόνῶν
γιανίτσαρης μὲ πῆρε ἀπὸ τὸ σχολεῖο
νὰ μάθω τὴ σαῖτα καὶ τὸν πόλεμο.
Ἐγὼ πολέμους εἶδα καὶ κάστρο γύρισα,
σὰν τῆς Σοδιῆς τὸ κάστρο, κάστρο δὲν εἶδα.
Τοῦρκοι τὸ πολεμοῦσαν χρόνους δώδεκα
κι ἄλλους δεκατεσσάρους στὰ Μαρτέζικα.
Ἄν μποροῦν νὰ τὸ πάρονν μὲ τὸν πόλεμο,
παρὰ μὲ τὴν ἀγάπη, δὲν προσγένεται.
Μιωνῆς σοδιῆς κονλούκι⁵² μάγισσας παιδι
φεύγει καὶ πὰ σ' ἀφέντη, σ' ἀφέντη τοῦ καδί.
— Ἀφέντη ἄμοιρέ μου καὶ μία σουλτανί,⁵³
ποὺ πολεμεῖς σὺ κάστρο, ποῖα τὰ δόσα τον;
— Χίλι ἄσπρα τὴν ἡμέρα καὶ τὴ ρόγα του⁵⁴
κι ἡ κόρη ποὺ ναι μέσα νὰ ναι γυναῖκα τον.
Κι ὁ σκύλος ὅταν ἀκούει, τὰ ράσα ζώνεται,
μαξιλαράκια βάζει καὶ φροντῶνεται,
τὸ κάστρο τριγυρίζει, κλαίει καὶ δέρονται:
— Ἀνοίξετε καὶ μένα τῆς βασιόμοιρης,
ὅποῦ ναι γαστρομένη κι ἐτοιμόγεννη,
ἐπέσαν τὰ μαλλάκια μου ἀπ' τὴν ἀνελουσιά,
ζοντριάσαν⁵⁵ τὰ χεράκια μου ἀπ' τὴν ἀνεπλουσιά.
Κι ἡ κόρη, ποὺ ναι μέσα τὴν ἐλυπήθηκε
καὶ τὰ κλειδιά της ρίχνει, «πάρατα κι ἄνοιξε».*

51. Παράδοση καὶ τραγούδι ἔθεσε ὑπόψη τῆς καθηγήτριας στὸ γυμνάσιο Νέας Ἰωνίας Βόλου Μαίρης Καρακανίδη ἡ μαθήτρια Πολυξένη Χατζηκοσμά στὰ 1972. Τῆς μαθήτριας τὰ εἶπε ἡ Γιασεμὴ Τσακμάκα, 60 χρονῶ, ἀπὸ τὸν Τσεσμέ Σμύρνης.

52. Σκυλί, παλιόπαιδο.
53. Κανακάρη, ὄμορφη.
54. Πληρωμή, ἀμοιβή.
55. Λέρωσαν, λέπιασαν.

*Ὡστε⁵⁶ γ' ἀνοίξει ἡ πόρτα, χίλιοι μπίγανε
 καὶ ὥστε νὰ καλοανοίξει, τὸ κάστρο πήρανε.
 Ἡ κόρη ἀπ' τὸ φόβο κι ἀπὸ τὴν ἐντροπή
 τὸ παραθύρι ἀνοίξε καὶ ἔξω γκρέμισε.⁵⁷*

ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΝ

Κεντρικό πρόσωπο τῶν λαϊκῶν αὐτῶν διηγήσεων εἶναι κάποια ἀνώνυμη γριά. Αὐτὴ κινεῖται αὐθόρμητα στὸ χῶρο τῆς προδοσίας κάστρων κυρίως, ἄλλοτε μὲ κίνητρο τὴν ἀπολαβὴ ἀνταλλαγμάτων κι ἄλλοτε μὲ μόνιμη τὴν ἱκανοποίηση τῆς πράξης της. Πάντοτε μιὰ γριά στὰ παρασκῆνια γιὰ τὸν προδοτικὸ ρόλο. Ποτὲ νέα γυναίκα, ἄντρας ἢ παιδί. Μοναδικὴ ἐξαίρεση ὁ ληστής, ποὺ μεταμφιέστηκε σὲ γυναίκα ἐγκυο καὶ ξεγέλασε τὴν «Κόρη τοῦ κάστρου» στὴν Ἀρτάκη, καὶ ὁ γιὸς τῆς Μικρασιατίσσας μάγισσας, ποὺ μὲ τὸν ἴδιο πάλι τρόπο κατόρθωσε νὰ πατήσῃ τὸ κάστρο τοῦ Τσεσμέ. Στὴν πρώτη περίπτωση ὁ χαρακτήρας τῆς ἐξαίρεσης εἶναι καθαρὸς. Στὴ δεύτερη, ἡ εὐθύνη μεταφέρεται στὴ μητέρα του. Ὁ προδότης ἄντρας ἐμφανίζεται σὰν ἐνεργούμενο μιᾶς γριάς καὶ μάλιστα μάγισσας, τῆς μάνας του.

Τὸ βάρος λοιπὸν τῆς προδοσίας πέφτει κατὰ κανόνα στὴ γριά. Γιατὶ ὅμως ὁ λαὸς προτίμησε αὐτὴ στὸν ἄχαρο ρόλο; Λέω προτίμησε, ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα ἢ προδοσία τῆς γριάς, ὅπως δείχνει τουλάχιστο ἡ ὁμοιότητα τῶν ἐπεισοδίων καὶ ἡ ἐπανάληψη τοῦ μύθου σὲ τόσα μέρη τοῦ ἑλληνικοῦ χῶρου, ὅπωςδῆποτε καὶ τοῦ ξένου. Δὲν εἶταν δυνατὸ νὰ παρουσιάζεται κάθε φορὰ στὸν ἐχθρὸ γερασμένη γυναίκα, γιὰ νὰ ἀσκεῖ τὴν καταδικασμένη πράξη, ποὺ θὰ ἔφερνε τὴν καταστροφὴ τῆς πατρίδας της καὶ τῶν δικῶν της ἀκόμα. Γιατὶ ὅμως ὁ λαὸς προτίμησε τὴ γριά;

Ἡ ἀπάντηση πρέπει νὰ σχετίζεται, νομίζω, μὲ τὸν ἀντίχτυπο ποὺ εἶχε ἡ γυναίκα στὴ διαδρομὴ τῆς ζωῆς ἀπ' τοὺς πανάρχαιους ἀκόμα καιροὺς. Ἔτσι διαμορφώθηκαν μέσα στὸ χρόνο τόσες μυθολογικὲς ἀντιλήψεις

56. Ὡσπου, ὄσο.

57. Ἐπεσε, ἔριξε τὸν ἑαυτὸ της.

Εἶναι φανερὸ πὼς πρόκειται γιὰ παραλλαγὴ τοῦ γνωστοῦ τραγουδιοῦ τοῦ «κάστρου τῆς Ὠριάς», ποὺ ἐκφράζει καὶ τὸ θρύλο. Γιὰ τὴ θέση τοῦ κάστρου αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει σύμπτωση ἀπόψεων. Ἄλλοι τὸ θέλουν στὰ Τέμπε τῆς Θεσσαλίας, ὅπως σημείωσα καὶ πιὸ πάνω, ἄλλοι στὴν περιοχὴ Σμύρνης, ἄλλοι στὴ ΝΔ Μάνη κι ἄλλοι στὸ Ἀμῶριο τῆς Φρυγίας [Πρόχειρα ἀναφέρω: α) Νικολ. Κ. Παπαδοπούλου, Μαθήματα Ἱστορίας Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Μέρος Α', (Ἀθῆναι), σελ. 130-132 καὶ β) Βαγγέλη Μεσδανίτη, Ἑρμηνεία Νεοελληνικῶν Λογοτεχνημάτων, Θεσσαλονίκη (1967), σελ. 46-50].

γύρω από την αποστολή, τη θέση και το ρόλο γενικά της γυναίκας. Πώς την είδε λοιπόν ο άνθρωπος μέσα στο πέρασμα των καιρών;

Ἡ προαιώνια ἀποστολή τῆς γυναίκας

Ἡ φύση τῆς γυναίκας προδιαγράφει καὶ τὸ ρόλο της, τὸ μητρικό. Στὰ σπλάχνα της κυοφορεῖται ὁ νέος βλαστὸς κατὰ τρόπο ἀστάθμητο καὶ μυστηριώδη γιὰ τοὺς παλιούς, ἀφοῦ εἶταν ἄγνωστη ἡ ἐπιστημονικὴ θεώρηση καὶ ἔρμηνεία τῆς γονιμότητάς της· ἕνας μύθος ποὺ ἔκρυβε τὸ μυστικὸ τῆς ζωῆς. Ἐπομένως—γιὰ τὴ λαϊκὴ ἀντίληψη—κάθε γυναίκα διατηρεῖ ὑπέρτερες καὶ ἀδιάγνωστες δυνάμεις, ποὺ διοχετεύονται καὶ συντηροῦνται σ' αὐτή, γιὰ ἄλλους ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ κακοῦ δαιμονικοῦ, γιὰ ἄλλους ὅμως ἀπὸ τὴ θέληση τῆς καλῆς θεότητας. «*Κατὰ τὴν μίαν ἄποψιν*—γράφει ἡ Ἀλίκη Κιάντου—*Παμπούκη*⁵⁸—*ἡ γυνὴ εἶναι ἐνσάρκωσις καὶ σύμβολον τοῦ κακοῦ, ἐνῶ κατὰ τὴν ἄλλην εἶναι φορεὸς θεϊκῶν, ὑπερφυσικῶν δυνάμεων καὶ προσεγγίζει τὰ ὄρια τοῦ ἁγίου καὶ τοῦ ἱεροῦ*».

Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, ὁ ἱερὸς προορισμὸς τῆς γυναίκας ταυτίστηκε πρὸς τὸν ἀντίστοιχο προορισμὸ τῆς γῆς. Ὅπως ἡ πρώτη ἔτσι καὶ ἡ δευτέρη συμπυκνώνει ἀνερμήνευτες παραγωγικὰς δυνάμεις, μιὰ πίστη ποὺ δημιούργησε, μὲ τὴ συνδρομὴ καὶ τῆς ὁμοφωνίας τῆς λέξης «γραιά» πρὸς τὴ «Γαῖα», κάποιαν ἀντιστοιχία μεταξὺ τῆς γυναικείας φύσης καὶ τῆς γῆς. Ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἀντιστοιχία ἐπισημαίνοντας ὁ Κ. Α. Ρωμαῖος, γράφει:⁵⁹ «*Θὰ ἦταν ἀκατανόητη ἡ τόση σπονδαιότητα τοῦ ἀρχικοῦ ὀνόματος, ἂν Γραῖα ἐσήμαινε ἀπλῶς μιὰ γερόντισσα. Ἀλλ' εἶναι βέβαιον, πὺς ἡ Ταναγρικὴ Γραῖα (πρόκειται γιὰ τὴν ἀρχαία πόλη Τάναγρα) εἶναι ἡ πολυσέβαστη μάνα Γῆ. Σ' αὐτὴν ἀπευθύνεται ἡ προσευχὴ τῶν Ἰκετίδων τοῦ Αἰσχύλου (890):*

Mā Gā, mā Gā.....

ῶ βᾶ, Γᾶς παῖ, Ζεῦ,

καὶ τῆς Ἥλέκτρας (Χοηφ. 128 ν.εξ.)

Καὶ Γαίαν αὐτὴν ἢ τὰ πάντα τίττεται,

θρέψασα τ' αὔθις τῶνδε κῶμα λαμβάνει.

Γνωρίζομε ἐξάλλου—συνεχίζει ὁ Ρωμαῖος—, ὅτι κυρία θεότητα στὴν Τάναγρα μαζί μὲ τὴ Γῆ ἦταν ἡ συγγενικὴ Αἴμητρα, ποὺ οἱ διωγμένοι στὴν Ἀττικὴ καὶ τὰς Ἀθήνας ὁμόφυλοι Γεφυραῖοι ἐλάτρευαν ἰδιαίτερα ὡς Αἴμητρα

58. Ἡ γυναίκα εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 4. Πρβλ. καὶ Ν. Λούβαρι, Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια, στή λέξη «γυνή».

59. Ἡ Γριά, μυθικὴ μορφή ἀρχαία, Ἑλληνικά, Προσφορά εἰς Στίλπωνα Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1953, σελ. 578-579.

Ἀρχαῖν (Ἡρόδ. 5, 61). "Ὅτι Δήμητρα ἴσον Γραῖα, μαθαίνομε ἀπὸ τὸ σχετικὸ Ὅμηρ. Ὑμνο στ. 101: γραῖ ἑαλίγγιος παλαιγενεῖ κάθεται ἢ λυπημένη θεὰ στὸ Παρθένιον φρέαρ τῆς Ἐλευσίνας, κι ἔτσι τὴν προσαγορεύουν οἱ κόρες τοῦ Κελεῶ (τίς πόθεν ἔσσι, γρηῖ; στ. 113).

Τὴ σημαντικότερη ἐνδειξη, ὅτι Γραῖα ἴσον Γαῖα ἔχομε σὲ δύο χαρακτηριστικὰ τοπωνύμια, πὸν βρίσκονταν κοντὰ στὴν Τάναγρα: Γ ρ α ὀ ς σ τ ἦ θ ο ς ὀνομάζεται τόπος στοῦ Ξενοφῶντα τὰ Ἑλληνικά (5,4,5) καὶ Γραῖας ἔδος στοῦ Ἡολοαῖνον τὰ Στρατηγικά (2,1,12: λόφος ὑπὲρ τῆς ὁδοῦ δόσβυτος). Λάθος εἶναι γὰ ἀποδοθεῖν τὰ τοπωνύμια σὲ κάποια τυχαία γερόντισσα καὶ εἶναι βέβαιο ὅτι ἀνήκουν στὴν κυρία ὄλων τῶν τόπων Γῆρ».

Κοντὰ σ' αὐτὰ ὁ Ρωμαῖος, ἀφοῦ ὑπογραμμίζει σχέσεις ἀνάμεσα στὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ νεότερα τοπωνύμια, παρόλη τὴν ὑπαρξη μεγάλης χρονικῆς ἀπόστασης, ἐπικαλεῖται σχετικὰ καὶ τὴ συμβολὴ τῆς μικρασιατικῆς μεγάλης Μητέρας, Ρέας ἢ Κυβέλης, πὸν ἀπὸ τὸν Στ' π.Χ. αἰῶνα εἰσβάλλει στὴν Ἑλλάδα καὶ συσχετίζεται μὲ τὴ λατρεία τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Γῆς.

Πέρ' ἀπ' αὐτὰ ὁ ἴδιος, τονίζοντας τὴν εὐρύτητα τῆς σημασίας τῆς Γραῖας, ἀναφέρεται καὶ στὸν Γρά, τὸν οἰκιστὴ τῆς Λέσβου, καθὼς καὶ στὶς Γραῖκες σὰν μητέρες τῶν Ἑλλήνων, κι ἐπιπλέον στὸ πιὸ παλιὸ ἐθνικὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων Γραικοί. Μὲ τὴν εὐκαιρία παραπέμπει στὸν Wilamowitz (Hermes 21, 1886, σελ. 91 κ.ἐξ.), πὸν ἐξετάζοντας τὰ καθέκαστα γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς Γραῖας καὶ τὰ σχετικὰ ὀνόματα, καταλήγει στὸ συμπέρασμα, πὼς ὅλα αὐτὰ κρατοῦν τὴ μνήμη κάποιας ἑλληνικῆς φυλῆς πὸν ξεχάστηκε μὲ τίς ἐπανωτὲς μετακινήσεις της.⁶⁰

Ἄξιοπρόσεχτη ἀκόμα μαρτυρία τῆς ἀρχαίας παραδοχῆς, ὅτι ἡ γυναῖκα καὶ περισσότερο ἢ γριὰ—μὴ πὸν γραῖα=γαῖα—εἶναι φορέας ὑπερνοητῶν δυνάμεων, ἀποτελοῦν καὶ διάφορες παραδόσεις γιὰ ὑπεράνθρωπα πηδῆματα αὐτῶν, πὸν ὅσο κι ἂν διατηροῦν τὴν ἀπήχηση παρόμοιων ἐνεργειῶν ἡρώων τῆς μυθολογίας, κυρώνουν τὴ λαϊκὴ ἀντίληψη τῶν ἀσυνήθιστων δυνατοτήτων τῆς γριᾶς. Μάλιστα οἱ παραδόσεις αὐτὲς ὀρίζουν καὶ τοὺς τόπους, πὸν δέχτηκαν πηδῆματα γριῶν καὶ πῆραν τὰ τοπωνύμια «Τῆς Γριᾶς τὸ πῆδημα». Ἄλλες πάλι μιλοῦν γιὰ διάφορες πράξεις γεροντισσῶν σὲ περιοχές, πὸν διατήρησαν τὰ σχετικὰ τοπωνύμια: «Τῆς Γριᾶς ἡ ποδιά» (Σάμος), «Τῆς Γριᾶς τὰ ροῦχα» (Σκύρος), «Τῆς Γριᾶς τ' ἀμπέλι» (Σκύρος), «Τῆς Γριᾶς τὸ τυρὶ» (περιοχὴ Ἡρακλείου καὶ Μεσαρᾶς), «Τῆς Γρ(ι)ᾶς ὁ δέτης» (=βράχος) (Σαμοθράκη), «Τῆς Γριᾶς τὰ τζάνταλα (Σαμοθράκη), «Τῆς Γριᾶς τὸ μνήμα» (Πάτρα), «Τῆς Γριᾶς ἡ στρούγγα» (Γκιώνω), «Τῆς

60. Κ.Α. Ρωμαίου, ὄπ. π., σελ. 577.

Γριᾶς τὸ λιθάρι» (Ἀρτεμίσιο Μαντίνειας),⁶¹ «Τῆς Γριᾶς τὸ γάλα» (Ριζό-
μυλος Βόλου)⁶²

Ἡ γυναίκα ἐνσάρκωση τοῦ κακοῦ

Κατὰ τὴ δεύτερη ἄποψη τῶν ἀρχαίων, ἡ γυναίκα εἶναι προσωποποίηση τοῦ βλαπτικοῦ δαίμονα· τὸ ἀνερμήνευτο πλάσμα, ποῦ δημιουργεῖ νέα ζωὴ, ἀλλὰ καὶ ποῦ μπορεῖ νὰ πράξει τόσα κακὰ στὸν κόσμο. Ἡ φύση τῆς πλησιάζει κοντίτερα σὲ κάθε εἶδους μεγεῖες, ὅποτε ἀντιπροσωπεύοντας ἀκατανίκητες δυνάμεις τοῦ ἐξωγήινου κόσμου, κατορθώνει τὰ ἀδύνατα: Πετυχαίνει νὰ κατεβάξει τὸ φεγγάρι στὴ γῆ, νὰ τὸ μεταμορφώνει σὲ ἀγελάδα, νὰ τὸ ἀρμέγει, καὶ πάλι νὰ τὸ φέρνει στὴν πρώτη του μορφή καὶ νὰ τὸ στέλνει στὸν οὐρανό⁶³. Ἀκόμα νὰ γίνεται πουλι ἀόρατο καὶ νὰ τρυπώνει στὰ σπίτια, γιὰ νὰ πίνει τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν καὶ νὰ ἐνοχλεῖ τὶς γυναῖκες⁶⁴. Αὐτὴ πάλι ἡ γυναίκα, πιὸ σωστὰ: ἡ γριά, νὰ γίνεται φορέας τῶν ἐπιδημικῶν ἀσθενειῶν, νὰ ἐξαφανίζει τὸν ἥλιο, νὰ κάνει τὰ ζῶα νὰ μιλοῦν, ἀγάλατα νὰ περπατοῦν, κι ἀκόμα νὰ συντελεῖ στὴ διάλυση ἀνθρώπων, νὰ ρίχνει στὸ κρεβάτι τοῦ πόνου καὶ νὰ στέλνει στὸν τάφο μὲ μαγικοὺς τρόπους ἄτομα ποῦ ἀντιπαθεῖ, νὰ μαρμαρώνεται καὶ νὰ στοιχειώνεται σὲ βουνὸ ἢ βράχο⁶⁵. Αὐτὴ, τέλος, νὰ φέρνει τὴ βαρυχειμωνιά. «Μωρὲ χειμῶνας—λένε στὴν Τεγέα—κάποια κακὴ γριά θὰ ἴται σίμερα»⁶⁶ Μιὰ τέτοια γριά ἐξάλλου προξενεῖ τὴν κακοκαιρίαν τοῦ Μάρτη⁶⁷. Ἡ προσωποποιημένη τούτη παρουσία τῆς γερόντισσας εἶναι πιστευτὴ καὶ στὸ λαϊκὸ αἶσθημα ξένων λαῶν, ὅπως σὲ χώρες τῶν Σλάβων, καθὼς καὶ στὴν Ἰταλία. Ἐδῶ μάλιστα στὶς ἀρχὲς τῆς ἀνοιξῆς οἱ Ἰταλοὶ σέρνανε στοὺς δρόμους ἓνα ὁμοίωμα γριάς, κι ὕστερα τὸ καρατομοῦσαν⁶⁸.

61. Κ.Α. Ρωμαίου, ὄπ. π., σελ. 566, 567, 568, 569.

62. Πληροφορία ποῦ πῆρα ἀπὸ συντροφιὰ γερόντων τοῦ Σέσκλου στὰ 1972.

63. Ὡς σήμερα ἀκόμα πιστεῦουν τοῦτο σὲ χωριά τῆς Ἀργιθέας τῶν θεσσαλικῶν Ἀγραφῶν βλ. σχετικὰ τὸ σημείωμά μου «Τὸ φεγγάρι τοῦ λαοῦ μας», Σμύρνα, Ἀπρίλιος 1970, σελ. 99-100.

64. Στίλπ. Κυριακίδη, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Ἀθῆναι 1965, σελ. 200.

65. 1) Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, Ἡ γριά ὡς προδότις εἰς δημῶδεις νεοελληνικὰς παραδόσεις, Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, τόμ. ΙΖ' ἐν Ἀθῆναις 1965, σελ. 57. 2) Κοσμά Μ' Ἀποστολίδου, Ὁ Στενίμαχος, Β' ἔκδοσις. Ἀθῆναι 1962, σελ. 140-141 3) Βλασίου Σκορδέλη, Ἡ ἀναθεματισμένη, Ἑστία 1887, τόμ. ΚΔ', σελ. 438. 4) Κ.Α. Ρωμαίου, ὄπ. π., σελ. 577.

66. Κ.Α. Ρωμαίου, ὄπ. π., σελ. 564.

67. Πρόχειρα βλ. Γεωργίου Α. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, Ἀθῆναι 1956, σελ. 130.

68. Ν.Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Β', (1904), σελ. 894 κ.εξ.

“Όλοι οί λαοί τοῦ κόσμου εἶδαν στή γριά τή μορφή τῆς μάγισσας, πού ἀπεργάζεται τὸ κακό⁶⁹. Οἱ Ρωμαῖοι πίστευαν στίς στρίγκες (τίς δικές μας στρίγγλες), πού ἔτρωγαν τὰ σπλάχνα τῶν βρεφῶν, κι οἱ Γερμανοί, κοντὰ στ’ ἄλλα, στίς δυνατότητες τῶν μαγισσῶν νὰ ξεριζώνουν ἀνώδυνα τὴν ψυχὴ τους⁷⁰ καὶ νὰ τὴ στέλνουν, μὲ τὴ μορφή κάποιου ζώου γιὰ νὰ βλάψει τοὺς ἀνθρώπους⁷¹. Ἡ πίστη στίς ὑπερκόσμιες δυνατότητες τῶν μαγισσῶν διατηρήθηκε καὶ στοὺς χριστιανικοὺς χρόνους, παρόλη τὴν πολεμικὴ πού ἀσκοῦσε πάντοτε ἐνάντια στή μαγεία ἢ ἐκκλησία. Ὁ Σαίξπηρ μάλιστα φαντάζεται τίς μάγισσες σὰν ἀγριεμένα, γενειοφόρα κι ἀσχημοθώρητα πλάσματα, πού δὲν ἔχουν ὁμοιό τους στή γῆ⁷², κι ὁ λαϊκὸς συνθέτης τοῦ Πηλίου βλέπει σὲ μιὰ ξένη μάγισσα τὸ βασικὸ συντελεστὴ τῆς συζυγικῆς ἀπιστίας ἐνὸς Πηλιορείτη στὰ ξένα⁷³.

Γιὰ τοὺς λαοὺς, λοιπόν, τοῦ κόσμου ἢ γυναίκα, καὶ περισσότερο ἢ γερόντισσα, εἶναι εὐεπίφορη σὲ κάθε εἶδους μαγεῖες καὶ πονηρίες, μιὰ ἀντίληψη πού δὲν εἶναι ἀσχετη, θαρῶ, καὶ μὲ τὴ λαϊκὴ πίστη στή μειονεκτικὴ (βιολογικὰ καὶ κοινωνικὰ) θέση της. Παμπάλαιη ἢ ἐντόπωση, ὅτι μπροστὰ στὸν ἄντρα ὑστερεῖ ἢ γυναίκα, κι ἀκόμα ὅτι ἡ ὑποαπασχόλησή της διανοίγει μεγάλα περιθώρια γιὰ πονηρὲς σκέψεις καὶ ἔργα τοῦ διαβόλου. Ὑστερα τὸ θηλυκὸ εἶναι ἱκανὸ νὰ δελεάζει μὲ τὰ κάλλη του καὶ νὰ γίνεται, τόσες φορές, πρόξενο συμφορῶν. Νὰ ξεπλανεύει ἄντρες, νὰ διαλύει ἀντρόγυνα, νὰ προκαλεῖ τὴν ἀρσενικὴ νεολαία, νὰ γίνεται ἢ αἰτία διασάλευσης τῆς ἠθικῆς τάξης μιᾶς κοινωνίας μὲ μόνο ἐφόδιο τὸ θέλητρο. Ἀκόμα καὶ ἡ Γραφή τὴ γυναίκα διάλεξε νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν Ἀδὰμ. Γιὰ μιὰ γυναίκα ἐξἄλλου γίνεται ὁ φοβερὸς δεκάχρονος πόλεμος στὴν Τροία, ἢ Κλυταιμῆστρα σκοτώνει τὸν ἄντρα της, ἢ Δαλιδὰ μόνη της κατορθώνει νὰ ἀφαιρέσῃ ὅλη τὴ δύναμη ἀπ’ τὸν ἀνίκητο Σαμφών, ἢ Μήδεια βοηθάει τὸν Ἰάσονα νὰ κλέψῃ τὸ χρυσόμαλλο δέρμα καὶ σκοτώνει τὸν ἀδελφὸ της, ἢ ἴδια πάλι φονεύει τὸ γερο-Πελία στὴν Ἰωλκὸ καὶ σφάζει τὰ παιδιὰ της γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ τὸν Ἰάσονα, ἢ Κίρκη μεταμορφώνει τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Ὀδυσσεᾶ σὲ γουρούνια, ἢ Κάλυψώ μαγεύει τὸν Ὀδυσσεᾶ, ἢ κακούργα μάννα

69. Ὁ Ὅρατιος στὴν Ε΄ ἐπὶ δὲ καὶ στὴν Η΄ σάτιρα τοῦ 1 βιβλίου τονίζει δυὸ βδελυρὲς μορφὲς μαγισσῶν, τὴν Κανιδία καὶ τὴ Σαγάνη.

70. Κάτι τέτοιο κατορθώνουν καὶ οἱ γιόγκοι, σύμφωνα μὲ τίς ὁμολογίες τους.

71. Στίλπωνος Π. Κυριακίδου, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν, ἐν Ἀθῆναις (1920), σελ. 135.

72. Ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς ξεσήκωσε τόσες φορές καὶ αἱματηροὺς διωγμοὺς στὴν Εὐρῶπῃ μεταξὺ τῶν χρόνων 1264 καὶ 1740 (Στίλπωνος Π. Κυριακίδου, ὅπ. π., σελ. 138)

73. Τὸ τραγοῦδι μὲ τὸν τίτλο «Ὁ Μαγεμένος τῆς Ζαγορᾶς» παρουσίασα μὲ σχόλια στὸ περιοδικὸ «Σμῦρνα» (Ὀκτώβριος 1972, ἀριθ. 50, σελ. 246-248).

τοῦ γνωστοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ σφάζει τὸ παιδί της καὶ προσφέρει μαγειρεμένο τὸ κρέας του στὸν ἀνύποπτο ἄντρα της, ἡ Φόνισσα τοῦ Παλαδιαμάντη σκοτώνει τὰ μικρὰ κορίτσια. Ἐκόμα καὶ οἱ θεές πέφτουν σὲ θανάσιμα ἁμαρτήματα μὲ βλαπτικὲς συνέπειες γιὰ τοὺς ἄλλους (Ἐριδα, Ἥρα, Ἴριδα). Θὰ θυμηθῶ ἐδῶ καὶ τὸν Εὐριπίδη, ποῦ δίνει τὸ προβάδισμα στὴ γυναικεία ἐγκληματικότητα, γράφοντας στὸν Ἰππόλυτο:

*Φεῦ τῆς θηλείας πῆ προβήσεται φρενός,
τὶ τέρμα τόλμης καὶ θαύσους γεννήσεται.*

Καὶ στὴ Μήδεια πάλι ὁ ἴδιος:

*.....γυναῖκες ἐς μὲν ἔσθλ' ἀμχανόταται
κακῶν δὲ πάντων τέκτονες σοφώτατι.*

Τῆς ἴδιας ἀντίληψης φορέας καὶ ὁ Λατίνος Surus παρατήρησε, πὼς «στὸν κακὸ σχεδιασμὸ οἱ γυναῖκες νικοῦν τοὺς ἄντρες» (*malis in consilio feminae vincunt viros*)⁷⁴. Τίποτα τὸ καλὸ δὲν μπορεῖ νὰ κάνει ἡ γυναίκα, μιὰ ἰδέα ποῦ κορυφώνεται στὸ γνωστὸ ἀφορισμὸ τοῦ Θεόφιλου «ἐκ γυναικὸς ἐρρῦη τὰ φαῦλα».

Ἡ χριστιανισμὸς βέβαια προσπάθησε νὰ ἀποκαταστήσει τὴ γυναίκα στὸ βάθρο τῆς ἀξίας της καὶ νὰ τὴν ἐξισώσει μὲ τὸν ἄντρα. Μολαταῦτα ἡ παλιά πίστη δὲν εἶταν δυνατὸ νὰ ξεριζωθεῖ· ὅ,τι διατηρεῖ ρίζες σ' ἓνα μακρὸ βάθος χρόνου, περνάει ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ καὶ διαιώνιζεται ἔστω καὶ σὺν ἀπλῇ ἀνάμνηση. Ἡ γυναίκα εἶταν ἡ σκανδαλώδης ὑπαρξη, μιὰ δημιουργὸς τοῦ κακοῦ. Τῆς λαϊκῆς αὐτῆς παραδοχῆς ἐρμηνευτὴς κι ὁ πανεπιστημιακὸς καθηγητὴς τῆς Λαογραφίας Δημήτριος Σ. Λουκάτος, θεμελιώνει μὲ γράμμα του⁷⁵ στὴν ταπεινότητά μου, τὴν ἀρχὴ τῆς προτίμησης τῆς γριᾶς σὲ ἔργα προδοσίας μὲ τοῦτα: «*Νομίζω ὅτι προτιμήθηκε ἡ γριά, ἐπειδὴ σ' ὅλες τις κοινοπίες καὶ τις παραδόσεις τους 1) ἡ γριά εἶναι πιὸ ἀργόσχολη ἀπὸ τὸν ἄντρα νὰ μετέρχεται δόλους καὶ μάγια καὶ μαγικὲς, 3) ἡ γυναικεία ὑπαρξη γενικὰ εἶναι περισσότερο κοντὰ στὴ μαγεία καὶ στὸ δόλο, ἐπειδὴ διαθέτει τὰ θέλητρα (Eva, Dalida), κι ὅταν γεράση γίνεται χειρότερη (πρώιμο γήρας καὶ φθόνος), γίνεται ὄργανο τοῦ Σατανᾶ..... Σὲ φανεροὺς μάχες ἔχουμε ἄντρα προδότη. Σὲ κρυφὰ ἔργα (πολιορκίες) τὴ γριά. (Καὶ στὰ παραμῦθια ἡ κακὴ μητρὶα γίνεται γριά νὰ ἐξαπατήσῃ (ἐκπολιορκίση) τὴν κλεισμένη κόρη (πονλεῖ μῆλα ἢ χρυσοφικά.....).*

74. Ἐφημ. «Τὸ Βῆμα» 3 Ἀπριλίου 1975, στήλη τοῦ Ἀκροατῆ.

75. Π. Φάληρο, 29 Νοεμβρίου 1972.

Ἡ γριά προδότρια

Μὲ τέτοιους πανάρχαιους πυρήνες παραδοχῶν κι ὁ λαός μας, δὲν εἶναι ἀνεξήγητο γιατί θέλησε τὴ γριά στὸ ρόλο τῆς προδοσίας. Αὐτὴ ἡ κάποια δική της ὑπαρξή (στὸ Β' θρύλο τῆς Ἀρτάκης ἔχουμε τὴν ἐγγονή της, στὸν ἄλλο τῆς Σμύρνης τὸ παιδί της) πρωτοστατεῖ καὶ πετυχαίνει τὴν ἐπονεΐδιστη πράξη της· σὲ ἐρημικά κάστρα ἢ σὲ ἐρημες τοποθεσίες, ὅπου κινεῖται ἀνετώτερα στὸ κακὸ καὶ βρίσκεται κοντίτερα στὸ φυσικὸ τῆς χῶρο, τὴ γῆ, ἀφοῦ ταυτίστηκε παλιότερα μ' αὐτή. Κάποιες ἀπὸ τὶς πιὸ πάνω παραδόσεις⁷⁶ θέλουν βέβαια τοὺς ληστές νὰ προτείνουν τὴν ἄσκησι τῆς προδοσίας στὶς γριές. Πάλι ὅμως δὲν ἔχουμε μετὰθεση εὐθύνης σ' ἄλλους, ἀφοῦ οἱ τελευταῖες ἀποδέχονται τὴν πρότασι χωρὶς ἀντίρρηση. Σ' ὀρισμένες περιπτώσεις μάλιστα ἡ προδοσία ἐξαγοράζεται. Κάνει ἐντύπωση ἡ παροχή τῶν τριάντα φλουριῶν στὸ 2ο θρύλο ἀπ'τὴν Ἀρτάκη σὰν ἀντάλλαγμα τῆς προδοσίας. Νομίζω πὼς ὁ στρογγυλὸς αὐτὸς ἀριθμὸς τῶν χρημάτων ἀποτελεῖ τὴν ἀνάμνησι τῶν τριάντα ἀργυρίων τοῦ Ἰούδα.

Πρέπει, θαρῶ, νὰ προσέξουμε κι ὀρισμένα ἄλλα στοιχεῖα τῶν παραδόσεων αὐτῶν:

1) Τὸ ἐπιστέγασμα τῆς προδοσίας δὲν εἶναι μόνον ἡ καταπάτησι τῶν κάστρων ἢ ἄλλων κρησφύγετων, ἀλλὰ—σὲ δέκα πιὸ πάνω θρύλους⁷⁷—καὶ ὁ βίαιος θάνατος τῆς προδότριας. Οἱ ἴδιοι συνήθως οἱ ληστές, ποὺ ἀποδέχονται εὐχάριστα τὴν προδοσία, οἱ ἴδιοι καὶ τὴ θανατώνουν, γιὰ νὰ κυρωθεῖ, ἀκόμα μιὰ φορά, ὁ ἀφορισμὸς: «τὴν προδοσία πολλοὶ ἀγάπησαν, τὸν προδότη ὅμως κανεῖς». Σὲ μιὰ περίπτωση (Ἀρτάκη) ἡ ἴδια ἡ καταδότρια, βλέποντας τὰ συνεπακόλουθα τῆς ἐνέργειάς της, σκοτώνεται μόνη της στὸν τόπο τῆς συμφορᾶς.

Ἡ ἐπινόησι τοῦ θανάτου δὲν εἶναι τυχαία, νομίζω. Γίνεται μιὰ πράξι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ἠθική—στὴν εὐρύτερή της ἔννοια—,πράξι ποὺ θὰ προσβάλλει τὴν ἔννοια τῆς δικαιοσύνης, ἂν μένει ἀτιμώρητη. Πρέπει νὰ «πληρωθεῖ» καὶ μάλιστα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ φέρνει τὸ ἀποτελέσμα τῆς. Ὁ θάνατος τόσων ἀθῶων ἀτόμων θὰ φέρει καὶ τὸ θάνατο τοῦ πρωταίτιου, μὲ συνεπακόλουθο καὶ ἡ δικαιοσύνη νὰ ἀποκατασταθεῖ καὶ ὁ λαός, ποὺ πρὸς στιγμὴ εἶδε νὰ διαταράζεται κάτι ἀπὸ τὴν ἔννοιά της, νὰ νιώσει ἱκανοποίηση. «Ὅ,τι κάνεις θὰ σ' τὸ κάνουν». Εἶναι καὶ μιὰ ἔμμεσι ἀπειλή πρὸς τοὺς ἀν-

76. Προμριου, Μηλιῶν Εὐβοίας, Νάξου, Ἀιβαλιου (Α', Β', Γ' θρύλος), Ἀρτάκης (Α' θρύλος) καὶ Πόντου.

77. Προμριου, Μηλιῶν Εὐβοίας, Νάξου, Ψαρῶν, Ἀιβαλιου (Α', Β', Γ' θρύλος), Ἀρτάκης (Α', Β' θρύλος), Πόντου.

θρώπους με στόχο τὸν περιορισμὸ τῆς προδοσίας, ὁ προβαλλόμενος θάνατος.

2) Σὲ δύο περιπτώσεις, στὸ Ἄιβαλι καὶ τὴν Κληματαριά, ἔχουμε ἀντίστοιχα ὄχι θάνατο, ἀλλὰ μαρμάρωμα τῆς γριᾶς προδότριας καὶ βούλιαγμα τοῦ τόπου, ὅστερ' ἀπὸ τὸ Ολιβερό ἀποτελέσμα τῆς προδοσίας. Δημιουργεῖται δηλαδή ἡ πίστη σὲ δύο ἐμφανῆ δείγματα—θυμητικά τῆς κακῆς πράξης. Ἄν δὲν πρόκειται γιὰ μοτίβα, ποῦ τὰ συνδέει ὁ λαὸς πλαστικὰ μὲ τὸ μοτίβο τῆς προδοσίας, μποροῦμε νὰ ἐπισημάνουμε μιὰ ἠθικὴ βάση στὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα, ἡ ὁποία συγκεντρώνει—νομίζω—καὶ τὶς μεγαλύτερες πιθανότητες. Θέλω νὰ πῶ, πῶς ἡ πέτρινη μορφή—ἕνας βράχος ἀνθρωπόμορφος, ποῦ τυχαῖα βρισκόταν στὸν τόπο—καὶ τὸ βούλιαγμα ποῦ κι αὐτὸ ὑπῆρχε καὶ ἐπισημάνθηκε ἢ ἐντυπωσίασε ἀργότερα, θὰ διατηροῦν στὸ ἀνάθεμα τοῦ χρόνου τὴν καταδότρια· ἀπὸ τὴν ἄλλη πάλι πλευρά, θὰ προβάλλεται πάντοτε ἕνα ζωντανὸ παράδειγμα γιὰ τὴν ἀποφυγὴ παρόμοιων ἐνεργειῶν. Τῆς ἴδιας ἀφετηρίας εἶναι πιθανότατα καὶ ἡ τοπωνυμία «Τῆς Γριᾶς ἡ βρύση» (Προμίρι), ποῦ δόθηκε μετὰ τὴ σύνθεση τοῦ θρύλου: Τὸ καταραμένο πρόσωπο νὰ διαωνίζει τὴν ἀρνητικὴ μνήμη του, ἕνας τρόπος γιὰ νὰ ἀσκεῖται διδασκτικὴ ἐπίδραση στοὺς κατοπινούς. Κι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ μνήμη ἐνισχύεται μὲ τὴν ἐπινόηση τῆς τιμωρίας στὸν τόπο τῆς προδοσίας. Ἐκεῖ ποῦ ἔγινε ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ, ἐκεῖ καὶ τιμωρεῖται ἡ ὑπεύθυνη. Ἔτσι ἐξιλεώνεται, κατὰ κάποιον τρόπο, καὶ ὁ τόπος.

3) Ὁ χώρος τῆς προδοσίας εἶναι συνήθως μιὰ βρύση, κάποιον νερό. Γιὰ νερό πάνε οἱ γριές καὶ συναπαντοῦν τοὺς κακοποιούς. Πῶς νὰ ἐξηγήσουμε τὴ λαϊκὴ προτίμηση τῶν πηγῶν;

Κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ ἐξήγηση βρίσκεται σὲ δύο σκέλη: Εἶναι τὸ μαγικὸ στοιχεῖο τοῦ νεροῦ πρῶτα ποῦ παρασύρει τὶς γριές, καὶ εἶναι δεῦτερο τὸ πανάρχαιο χρέος τῆς γυναίκας νὰ ἐπισκέφεται τὴ βρύση γιὰ νὰ παίρνει νερό. Ποτὲ δὲν κάνει κάτι τέτοιο ὁ ἄντρας, αὐτὸς εἶναι δεμένος μὲ ἄλλα καθήκοντα. Ἐξάλλου ἡ πηγὴ εἶταν ἕνας ἀπὸ τοὺς λίγους χώρους, ποῦ ἐπιτρέπανε τὴ παρουσία τοῦ θηλυκοῦ οἱ συντηρητικὲς ἀρχὲς τῆς κοινωνίας· ὁ τόπος ποῦ δικαιωματικὰ ἀνήκε στὴ γυναίκα, κι ἴσως πιὸ πολὺ στὶς γερόντισσες, μιὰ κι αὐτές, σὰν ἀργόσχολες, εἶχαν κάθε δυνατότητα στὴν ἐπίσκεψη τῆς πηγῆς, σ' ἀντίθεση μὲ τὶς νεώτερες γυναῖκες ποῦ τὸ χρέος τοῦ νοικοκυριοῦ καὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν στένευε τὰ περιθώρια τῆς ἐξόδου.

4) Ἡ ὁμοίότητα τῶν δύο παραδόσεων Προμιοῦ καὶ Ἄρτάκης. Πάνω στὸ κανάλι τῆς βρύσης θὰ σφάζουν οἱ κλέφτες τὴ γριὰ προδότρια στὸ Προμίρι. Στὸ κανάλι ἐπίσης τῆς βρύσης καὶ τὴν ἄλλη γριὰ προδότρια στὴν Ἄρτάκη. Νὰ ἀποτελεῖ ἡ μία ἐπίδραση τῆς ἄλλης; Πρέπει, νομίζω, νὰ τὸ ἀποκλείσουμε. Πῶς νὰ πιστέψουμε δηλαδή στὴ μεταφύτευση τῆς παραδοχῆς

ἀπὸ τὸν ἓνα τόπο στὸν ἄλλο, ποῦ ἀπεῖχε τόσο πολὺ καὶ ποῦ τίποτα δὲν τοὺς ἔνωσε ποτέ; Ἡ αἰτιολόγησις λοιπὸν τῆς ὁμοιότητος τῶν ἐπεισοδίων ἴσως πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στὴν κοινότητα τῶν συναισθημάτων τῶν δύο κόσμων, ποῦ δημιουργήσαν τὴν αὐτόματη γένεσις τῶν δύο πανομοιότυπων παραδοχῶν. Ἄλλωστε δὲν εἶναι σπάνιο τοῦτο τὸ φαινόμενο στὴ Λαογραφία ὄχι μονάχα τὴν ἑλληνική, μὰ καὶ τοῦ κόσμου ὅλου. Ἄνθρωποι τῆς ἴδιας πνευματικῆς ἡλικίας καὶ τοῦ ἴδιου πολιτιστικοῦ (μὲ πρωτόγονη δομὴ) ἐπιπέδου, νὰ διαμορφώθουν τὶς ἴδιες ἀντιλήψεις καὶ νὰ ἀντιδρῶν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Πρόκειται γιὰ φαινόμενο, ποῦ πιθανὸν νὰ ἔχει ἀφετηρία τὸ ὁμαδικὸ ἀσυνείδητο τοῦ Γιούγκ· τὸ κοινὸ δηλαδὴ ψυχικὸ ὑπόστρωμα τῆς ἀνθρωπότητος, ἀπ' ὅπου κατευθύνονται οἱ κοινὲς ἀντιδράσεις.

Ὅστος δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε, νομίζω, καὶ τὴν ἐπιρροὴ ποῦ δέχτηκαν ὀρισμένοι τέτοιοι μῦθοι ἀπὸ ἄλλους σχετικούς ἢ τὸ δανεισμὸ στοιχείων ἀπὸ κάποια παραμύθια. Κοντολογίς, ἄλλες παραδόσεις ἔχουν, θορῶ, τὴν πρωταρχὴ τους σὲ πραγματικὰ γεγονότα, ἄλλες ἀρμολογήθηκαν μὲ δάνεια στοιχεῖα κι ἄλλες στηρίχτηκαν σὲ γνωστὰ μοτίβα παραμυθιῶν.

Εἰδικὰ διάφοροι σχετικοὶ μῦθοι τῶν νεώτερον χρόνων, πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἐγίναν μὲ ἀντίστοιχη ἔμπνευσις ἀπὸ παλιότερους, ὅπως συμβαίνει λογουχάρη μὲ τὰ μαρμαρώματα γυναικῶν κυρίως, ποῦ ἀποτελοῦν ἐπιβιώσεις ἄλλων πανάρχαιων καιρῶν.⁷⁸

5) Τὸ πλῆθος τῶν μικρασιατικῶν παραδόσεων μὲ τὸ ἴδιο σχεδὸν περιεχόμενο. Γιὰ τὴν ταπεινὴ μου γνώμη ἡ ἐξήγησις τοῦ φαινομένου ἀνάγεται σὲ διπλὴ βάση: α) Στὴν ἐπίδρασις τοῦ γνωστοῦ τραγουδιοῦ τοῦ κάστρου τῆς Ὠριαῖς, ποῦ εἶταν γενικὰ διαδομένο, πάντα βέβαια μὲ παραλλαγές, ὄχι μονάχα στὸν ἑλληνισμὸ τῆς Μικρασίας, ἀλλὰ καὶ στοὺς Τούρκους τῆς χώρας. β) Στὴ γειτόνευσις αὐτῆς μὲ τὸ χῶρο τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου ὀργίασε ἡ φαντασία τῶν ἀνθρώπων καὶ πλέχτηκαν τὰ πιὸ παράξενα καὶ πρωτότυπα παραμύθια.

6) Τὸ κόψιμο τοῦ νεροῦ—ὑστερ' ἀπὸ προδοσία—ποῦ φέρνει τὴν ἀναγκαστικὴ παράδοσις, δὲν ἀπαντιέται μονάχα στὶς παραδόσεις τῶν Ἄνω Λεχωνίων, τοῦ Κεραμιδιοῦ, τῆς Βουβάλας καὶ τοῦ Θραψιμοῦ. Παρόμοιες διηγήσεις ἔχουμε καὶ γιὰ τὸ κάστρο τῆς Ρήγαινας στὴν Κύπρο, καθὼς καὶ γιὰ τὸν πύργο τῆς Ἁγία-Μαρίνας στὴν Κέα. Ἀκόμα καὶ τὴν περίπτωσις τοῦ διψασμένου ἀλόγου τῆς Θραψιμίτικης παράδοσις μὲ τὰ συνεπακόλουθα ἀποτελέσματα, ὅα συναντήσουμε στὸ κάστρο τῆς Ρήγαινας, ἴσως κι ἄλλοῦ,

78. 1) Κ.Α. Ρωμαίου, ὄπ. π., σελ. 562-577. 2) Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, ὄπ. π., σελ. 6-7.

χωρίς όμως να μπορεί κανείς να υποστηρίξει με σιγουριά κατά πόσο ή μία (και ποιά) επηρέασε την άλλη⁷⁹.

Αντίθετα στους μικρασιάτικους θρύλους πουθενά δεν παρουσιάζεται βίαιη ενέργεια εχθρών σε νερό του κάστρου, πριν από την πτώση του. Φαίνεται πως το μυθικό τουτο περιστατικό είναι επινόηση του κυρίως έλλαδικού χώρου και δε μεταφυτεύτηκε στη Μικρασία, τουλάχιστο στους τόπους των πληροφοριοδοτών μου. Εκεί απλώθηκε ο θρύλος του κάστρου της Ώριας, που δεν υίοθετεί το μοτίβο του νερού, με προσαρμογές σε στοιχεία του κοινωνικού, φυσικού κ.λπ. χώρου της κάθε περιοχής, όπου και δημιουργήθηκε ή ποικιλία των μυθικών διηγήσεων.

7) Το τραγούδι για την πτώση του κάστρου στον Τσεσμέ είναι μία παραλλαγή του γνωστού τραγουδιού του κάστρου της Ώριας.⁸⁰ Βρίσκουμε δηλαδή και δώ τα ίδια επεισόδια, που συναντούμε στον πανελλήνιο θρύλο: α) Τη δωδεκάχρονη πολιορκία του απ' τους Όθωμανούς· β) τη μεταμφίεση του παιδιού σε γκαστρομένη γυναίκα, που για ένα υλικό κέρδος, χρησιμοποιεί το δόλο για να πατηθεί το κάστρο· γ) το άδοξο και φριχτό τέλος της κόρης, που άνοιξε στη δήθεν έτοιμόγεννη γυναίκα και είδε το κακό αποτέλεσμα της ενέργειάς της και δ) την όνομασία του φρουρίου. Βέβαια στο τραγούδι μας, αντί για τη λέξη «Ώριά», υπάρχει η «Σωδιά», ωστόσο τούτη ή διαφορά δεν πρέπει, θαρῶ, να μῶς οδηγήσει σε άλλο συμπέρασμα, μιὰ και ἡ δεύτερη λέξη δεν μπορεί —παρά να προέρχεται από αλλοίωση της πρώτης. Άλλωστε το ὄχυρό τουτο ἔχει ἀμύλλες ὀνομασίες, ὅπως: της Ώβριας και Ούβριας, της Ούριας, της Μουριας και Μωριας, Συριας, Στεριας, Μαροῦς κ.λπ. Στην περίπτωση μας ἡ λέξη «Σωδιάς» νομίζω πως ἔγινε ἀπό συνεκφορά του τελικοῦ σίγμα(ς) της προηγούμενης λέξης με τὸ ὄνομα «Ώριας» και ἀντικατάσταση του -ρ- με τὸ -δ- (Μιανῆς Ώριας = Μιανῆ(ς) Σωδιάς).

8) Ἡ βρώμα της γριας, που μῆς ἀπό τὸν καπνὸ του καμένου κορμιού της, θανάτωσε με ἀσφυξία τὸς ἀνθρώπους της σπηλιάς στη Νάξο, ἀποτελεῖ μιὰν ἀκόμα μαρτυρία της πίστης του λαϊκοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνο στη σατανικότητα της «κακῆς» γριας, ἀλλὰ και στην ἀηδιαστικὴν ὑπόστασή της. Δὲν εἶναι ἄλλωστε ἡ πρώτη φορά, που ἕνας γενικά ἀξιοκατάκριτος θνητὸς για τὸ λαό, παρουσιάζεται νὰ βγάξει δύσσομα ἀέρια ἀπ' τὸ κορμί

79. 1) Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, ὄπ. π., σελ. 3-4. 2) Λαογραφικὸ Ἄρχειο, χργρ. 2351, σελ. 370-371, καθὼς και χργρ. 2340, σελ. 186, συλλογὴ Γ.Κ. Σπυριδάκη, Κύπρος και Κέα 1960.

80. Πρόχειρα βλ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, Τὸ δημῶδες ἄσμα «Του Κάστρου της Ώριας», Ἐπετηρὶς του Λαογραφικοῦ Ἄρχειου, τόμ. ΙΓ'-ΙΔ', ἐν Ἀθήναις 1962, σελ. 3-32.

του ἢ νὰ ταυτίζεται μὲ βρωμονέρια. Θυμίζω, σχετικά, τοὺς θρύλους γιὰ τὴν ἀπαίσια μυρουδιά ποὺ ἔβγαине ἀπὸ τὰ πτώματα τοῦ προδότη Ἰούδα καὶ τοῦ ἀρχιερέα Καϊάφα· κι ἀκόμα τὸ θρύλο τῆς Ἀρτάκης γύρω ἀπὸ μιὰ βρωμερὴ λιμνούλα, ποὺ ἀποτελοῦσε ἔκφραση καὶ ὑλοποίηση τοῦ καταδότη Ἰούδα.⁸¹ Οἱ βδελυροὶ θνητοὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀκτινοβολοῦν τὴ δυσσομία τῆς ψυχῆς τους ὅταν πεθαίνουν. Κι ἀντίθετα: Δίνουν τὴν εὐωδιά τους στὸν τόπο ἐκεῖνοι ποὺ πέφτουν γιὰ ἓνα καλὸ, παραδεχτὸ στὴ λαϊκὴ ψυχῆ⁸².

9) Τὸ ἀπότομο γκρέμισμα τοῦ σπιτιοῦ τῆς προδότριας γυναίκας στὴν Κληματαριά καὶ τὸ βούλιαγμα τοῦ γύρω χώρου ἀμέσως ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη τῆς προδοσίας, πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ, νομίζω, στὸ ἐπίπεδο τῆς παραδοχῆς τῶν λαῶν γιὰ βουλιαγμένους τόπους καὶ πολιτείες. Μιὰ παραδοχὴ ποὺ ξεκινάει τόσο ἀπ' τὴν ἀναγκαιότητα τῆς τιμωρίας τοῦ κακοῦ στὸν κόσμο, ὅσο καὶ τῆς δημιουργίας ὑλικῶν σημαδιῶν μὲ φρονηματιστικὸ στόχο. Στὴν περίπτωση τῆς Κληματαριάς τιμωρεῖται ἡ προδοσία, γιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ τὸ πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης καὶ παραμένει τὸ βούλιαγμα τοῦ ἐδάφους μὲ τὸ περίβλημα τοῦ θρύλου, ἓνα σκληρὸ μάθημα γιὰ τὴν ἀποφυγὴ παρόμοιων ἀμαρτημάτων.

10) Στὸν 3ο θρύλο τοῦ Ἀιβαλιοῦ ἡ μορφή τῆς προδοσίας εἶναι διαφορετικὴ. Ἡ γριά παίρνει ἀπ' τοὺς πειρατὲς ὑπνωτικὸ φάρμακο καὶ τὸ ρίχνει στὸ νερό, ποὺ ἤπιαν κατόπιν οἱ φρουροὶ τοῦ κάστρου καὶ ἔπεσαν σὲ λήθαργο. Ἴσως τὸ μοτίβο νὰ εἶναι δανεισμένο ἀπὸ κάποιο παραμῦθι ἢ —μὲ λιγότερες ἐδῶ πιθανότητες— νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ μυθολογικὸ περιστατικὸ τῆς νάρκωσης τοῦ δράκοντα— φύλακα τοῦ χρυσόμαλλου δέρματος ἀπὸ τὴ Μήδεια.

11) Στὴν 4ῃ παράδοση τοῦ Ἀιβαλιοῦ καὶ τὴ 2ῃ τῆς Ἀρτάκης ἔχουμε κατὰδοση ὄχι κάστρων, ἀλλὰ κρυμμένων ληστάρχων. Παρατηροῦμε δηλαδὴ μιὰ ἐπέκταση τοῦ μύθου τῆς προδοσίας ἀπὸ τὰ κάστρα, ποὺ τὸν συναντοῦμε κυρίως, στοὺς κλέφτες. Δὲν εἶναι ἀνερμήνευτη ἡ παραδοχὴ, ἂν λάβουμε ὑπόψη τὴν ἐκδήλωση τῆς ληστείας, ποὺ ἔκανε θραύση στὸ παρελθόν.

12) Ἐχουμε, τέλος, τὸ δικαιολογημένο ἐρώτημα ἂν ἡ θρυλούμενη κατὰληψη τῶν κάστρων ἔχει ἀνταπόκριση στὴν πραγματικότητα. Νομίζω πὼς πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε τὴν ἱστορικὴ βάση τῆς ἀρχῆς τῶν αἰτιολογικῶν νητῶν παραδόσεων, νὰ θεωρήσουμε δηλαδὴ σωστὲς τὶς πληροφορίες γιὰ τὴν κατοπάτηση τῶν κάστρων⁸³, χωρὶς ὅμως νὰ μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε

81. Γιώργου Θωμᾶ, Ἡ «Λίμνη τοῦ Ἰούδα» στὴ Μικρασία, ἐφημ. «Ἡ Θεσσαλία», 29.4.1973.

82. Θυμίζω ἐδῶ τὴν περίπτωση τοῦ «Φτωχοῦ Ἁγίου» τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τὴν παράδοση «Τοῦ Μυρισμένου τὸ στενὸ» (Στεφ. Δ. Ἡμελλου, Δημῶδεις παραδόσεις ἐκ Νάξου, Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, τόμ. 11 καὶ 12, ἐν Ἀθήναις 1960, σελ. 200).

83. Συνηθέστατες εἶταν οἱ κατακυριεύσεις φρουρίων ἀπὸ ἐχθροὺς, πειρατὲς κ.λ.π.

χρονολογικά τὰ γεγονότα στοὺς περισσότερους θρύλους.” Ὑστερα τὸ καθένα ἀπ’ αὐτὰ δὲν κατακτῆθηκε μιὰ φορά, μὴ πρὸ πολλῆς, ἀφοῦ οἱ ληστεῖες καὶ οἱ μετακινήσεις τῶν βαρβαρικῶν φύλων εἴταν συνηθισμένες. Δὲν μπορούμε πάλι νὰ ἀποφανθοῦμε μὲ βεβαιότητα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν κάστρων στὴ Μικρασία, ἀφοῦ εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐπιτόπια ἔρευνα, αὐτὴ ποὺ ἐγίνε στὸ θεσσαλικὸ χῶρο, γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθοῦν ὅλα τὰ κάστρα ποὺ ἀναφέρονται στὶς παραδόσεις.

Τὸ ὕλικό, λοιπόν, γιὰ τὴ σύνθεση τῶν παραδόσεων εἴταν ἔτοιμο· προσφερόταν κατὰ καιροῦς. Ἡ πτώση τῶν κάστρων εἴταν γεγονός. Ὡστόσο γιὰ τὸ λαὸ δὲν μπορούσε τοῦτο νὰ γίνε χωρὶς τὴ μεσολαβητικὴ ἐπέμβαση κάποιου ἀνθρώπου, δὲ σύμφερνε νὰ γίνε· εἴταν κι ὄνειδος γιὰ τὸ ἀντρικὸ φύλο, ποὺ εἶχε τὴν κοινωνικὴ κυριαρχία καὶ κρατοῦσε ἀνω του τὴν τιμὴ καὶ τὴν περηφάνια τῆς φυλῆς του. Ἐπρεπε, λοιπόν, νὰ ἐπινοηθεῖ ὁ προδότης⁸⁴. Στὴν περίπτωσι τούτῃ δὲν εἴταν δυνατὸ νὰ εἶναι ἄντρας. Ἡ δύναμι τοῦ κακοῦ βρίσκεται στὴ γυναίκα, καλύτερα στὴν ἡλικιωμένη γυναίκα. Τέτοια θ’ ἀναλάβαινε καὶ τὸν ἐπνείδιστο ρόλο τῆς καταδότρας, ἀφοῦ ἡ γριὰ γυναίκα εἶναι ἱκανὴ νὰ μεταχειρίζεται κάθε δόλο γιὰ τὴν ἐπιτυχία ἐνὸς σκοποῦ, καλοῦ ἢ κακοῦ· τίς πρὸ πολλῆς φορὲς μὲ ἀνταλλάγματα. Τὸ χρῆμα ἐξαγοράζει κι ἀλλοτριώνει συνειδήσεις, ἰδιαίτερα τῶν γυναικῶν ποὺ ἀποτελοῦν «ἀργυρώνητες» ὑπάρξεις, ἀφοῦ—πάντα γιὰ τὴ λαϊκὴ παραδοχὴ—καθοδηγοῦνται τόσες φορὲς ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ κακοῦ.

Ὁ λαὸς ὅμως, ποὺ ἐπινοεῖ τὴν προδοσία, ξέρε καὶ νὰ ἐπινοεῖ τὴν ἀνάλογο καὶ σχετικὴ τιμωρία. Εἶναι καὶ τοῦτο, πέρ’ ἀπ’ τὴν ἀναγκαιότητα γιὰ τὴν ἀποκατάστασι τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἓνα αἰώνιο κήρυγμα μιᾶς ἠθικῆς ἀρχῆς.

84. Συνηθέστατο φαινόμενο: Μετὰ ἀπὸ μιὰ πανωλεθρία νὰ ἐπινοεῖται ὁ προδότης.